

ממתקים וכוח בפלשתינה: מיקרו־היסטוריה של האשמה באונס בזמן מלחמת העולם השנייה

גאות כלכלית הוצבה במרכזה של ההיסטוריוגרפיה העשירה העוסקת בהשפעותיה המיידיות וארוכות הטווח של מלחמת העולם השנייה על פלשתינה. הגאות הביאה להבשלה של תהליכי תיעוש שהחלו קודם לכן, יצרה מוקדי כוח כלכליים חדשים במגזר הפרטי וההסתדרותי, והידקה באופן חסר תקדים את המגעים בין ממשלת ארץ ישראל, התאחדות בעלי התעשייה וההסתדרות הכללית. אולם בעוד שהשפעות אלו הוסברו בעיקר בהקשר של המלחמה והצרכים של הצבאות בזירה המזרח־תיכונית, דגש מועט הושם על מחירן החברתי. למעשה, הזיקה שיצרה הגאות בין ההתעצמות של התעשייה הפרטית לבין המעורבות של "מדינת המנדט" בכלכלה השפיעה על קבוצות חברתיות חלשות, כגון פועלות, ועל פגיעותן. בחינה מיקרו־היסטורית של מתח זה ביחסי הכוח במקום העבודה ובזירה המשפטית, והצבתו בהקשרי הרחבים, מספקים מבט ברזולוציה גבוהה על המחיר החברתי הזה. המקרה שנדון הוא תביעה שהוגשה בשנת 1942 נגד תעשיין בענף ייצור המתקים שנחשד באונס נערה שעבדה במפעלו. המאמר מציג תחילה את הזיקה בין החשיבות הגוברת של הענף במלחמה, המעורבות בו של הממשלה, והגידול בהשתתפות בו של עובדות. לאחר מכן מנותחים חקירות המשטרה והדיונים המשפטיים, תוך הארתם כמקור להיסטוריה כלכלית וחברתית של תקופת המלחמה.

מבוא

ב־11 ביוני 1942 זיכה השופט פרסיבל סיריל האברד בבית המשפט המחוזי בתל אביב את פייבוש קופילוב מאשמת אונס הנערה יהודית צורי. "הגעתי למסקנה, אחרי מחשבה זהירה", כתב האברד בפסק דין של דן יחיד, "שאינן עדויות על ידי התביעה לאישור הסיפור של הנערה שמספיקים להרשיע על בסיסם, גם אם היו אמינים", והוסיף: "זה מצער שהמקרה צריך להיפסק בשלב זה במסקנה הזו [...] אני חוזר ואומר שהמקרה פה הוא מקרה חמור ורציני, ואם הסיפור של התביעה הוא נכון, הרי שהנאשם אשם במעשה נבלה כלפי הנערה כמנהל שלה,

* פרופ' דוד דה פריס, החוג ללימודי עבודה, אוניברסיטת תל אביב; עמרי פלרמן, עוזר מחקר, החוג ללימודי עבודה. המאמר הוא חלק ממחקר בתמיכת הקרן הלאומית למדע, מענק מס. 998/16. תודה לנטע לביא על הסיוע במחקר.

ואם כנה ההכחשה המלאה של ההגנה, אז הנאשם הוא הקורבן של בדיית קונספירציה¹. בצדדו בעמדת הסניגורים של הנאשם, עורכי הדין פיליפ ג'וזף ויעקב הניגמן, שלא הוגשה לבית המשפט כל עדות מסייעת שהילדה אכן נאנסה ולפיכך אין אשמה שעליה יש להשיב, פטר השופט את הנאשם מלהעיד ומלהביא עדים מטעם ההגנה. בכך הסתיים המשפט². פסיקתו של האברד, החלטית ככל שהייתה, הבליטה שניות. מצד אחד היא נשענה על חקירות השוטרים, על תצהיריהם של עדי התביעה ועל חקירתם במשפט עצמו. דברי החקירות הללו, לפני המשפט ובמהלכו, נסובו סביב מוקדים שנתפסו כעיקריים ורלוונטיים לעניין העדות: תנועות המתלוננת והנאשם, בפרט ביום המקרה עצמו; ההתרחשויות במקום שבו התרחש לכאורה האונס; והבדיקות הרפואיות שנעשו לשני הצדדים. הפרטים שנאספו עשירים מאוד, ולעיתים קרובות אינטימיים ביותר. הצגתם במשפט בדלתיים פתוחות באוזני קהל רב – קהל שהתכנס מדי יום באולם המשפט – העידו הן על ההתמקדות של התביעה וההגנה בחיפוש אחר עדות מסייעת להוכחת האונס, והן על אופי הפרטים שנתפסו – לשיטתו של השופט – כרלוונטיים לשאלת האישוש והאימות של תביעת המתלוננת.

מן הצד האחר פסיקתו של האברד, כמו גם שרידי החומרים שנותרו מחקירת המשטרה ומהמשפט עצמו, הותירו שובל סבוך של שברי מידע ופקעת של רמיזות על אודות עולמם הכלכלי והחברתי של המתלוננת והנאשם, שנתפסו כלא רלוונטיים להליך המשפטי. לפיכך, בעוד שתהליך החקירה ומעשה השיפוט שרטטו סיפור מעמיק ושלם על המתלוננת ועל הנאשם, בה בעת הם רוקנו ממנו את מה שנתפס כלא חיוני לביורור האשמה: את זהותם החברתית-כלכלית ואת ההקשרים הרחבים שבהם חיו ופעלו. לשון אחר: בעוד שהמתלוננת הייתה עובדת במחלקה שבניהולו של הנאשם, ההתייחסות במשפט עצמו למקום העבודה –

1 Criminal Case vs Attorney General–Feivush Kopelov 60/42 (11.6.1942) ארכיון המדינה פ-5/759, 64. דברי החקירה, העדויות והתצהירים הכלולים בתיק כתובים באנגלית, אך ניכר שתורגמו מעברית. הטקסט שמור בארכיון המדינה באוספו של רב יוסף, לימים שר הקיצוב בממשלת ישראל, שהיה אחיו של פיליפ ג'וזף, עורך הדין של הנאשם. הנוסח המקורי של הציטוט: "It is unfortunate that the case should stop at this inconclusive state. I repeat what I said in Court previously, that the issues in this case and the inferences which can be drawn from these proceedings are of the gravest character. If the story of the prosecution is true, then the accused has been guilty of a bastarding outrage on a young girl whose foreman he was, if the total denial of the defence is true, then the accused is the victim of a foul conspiracy"

2 משמעות הטענה "אין להשיב לאשמה" היא שהראיות שהעלתה התביעה במשפט פלילי אין בהן, גם אם הן נכונות, בכדי להביא להרשעתו של הנאשם בעבירות המיוחסות לו. הבארד הביע צער על שאין לו אלא לסיים כך את המשפט: "אשמה לא דבקה בתביעה (התביעה פעלה בתום לב). מר סלאנט (התובע) עשה כמיטב יכולתו עם העדים שהיו זמינים עבורו [...] מהסיבות אשר נתתי אני פוסק שאין לנאשם אשמה להשיב עליה ובהתאם הוא מזוכה משני הסעיפים." "No blame attaches to the prosecution. Mr. Salant has done the very best he could with the available witnesses [...] For the reasons I have given I rule that there is no case for the accused to answer and he is accordingly acquitted on both counts" יש לציין כי שמותיהן המלאים של הדמויות בפרשה מופיעים במקורות הארכיוניים, כמו גם בעיתונות התקופה.

שם הכירה את מעסיקה ומשם החלה הפרשה להתגלגל – הייתה טכנית בלבד והתבססה על מיעוט פרטים. הפסיקה "אין להשיב לאשמה" מנעה למעשה הארה – בין היתר באמצעות עדי הגנה פוטנציאליים – של פרטים חיוניים שיכלו ללמד על ההקשרים והזהויות הללו. כפי שנטען להלן, ניגוד זה מצביע על מערכת יחסים רחבה יותר, והוא מעורר את הצורך לנסות לשחזר את מה שרוקן; לקרוא את חומרי הפרשה לא רק כמקרה משפטי, אלא כחקירה מיקרו־היסטורית שמתמקדת בשאלת מיקומם החברתי של הצדדים כמעסיק וכמועסקת בתעשייה הארץ־ישראלית בתקופת מלחמת העולם השנייה; ברקע למעמדם כמנהל בכיר במפעל וכילדה עובדת; ובתהליכים הכלכליים, החברתיים והמגדריים שהכנו את יחסי הכוח ביניהם. להקשרים אלה חשיבות רבה להבנת השפעותיה המורכבות של המלחמה על עובדים בחברה הארץ־ישראלית ועל עובדות בפרט, ועל המחיר החברתי שחלקם שילם בגין המלחמה והשינוי הכלכלי שהיא חוללה.³

בשחזור המוצע כאן אנו מציעים ניתוח מיקרו־היסטורי של יחסי כוח שראשיתם ביחסים שנוצרו מתוך יחסי העסקה במקום העבודה, התפתחו ליחסים מחוצה לו, והמשיכו להיות מושפעים ממנו. מיקרו־היסטוריה היא מתודולוגיה המאפשרת לנתח תהליכים, אירועים ויחסים חברתיים בהיסטוריה באמצעות צמצום הניתוח לפרט, לקבוצה חברתית קטנה, לתקופה מתוחמת ולמקומות ספציפיים.⁴ המיקוד של שדה המחקר באמצעות "מיקרוסקופ היסטורי" מאפשר לחשוף את שנעלם ומעומעם במבט מקרו־היסטורי רחב, כזה המסתכל על תהליכים מבניים ועל סיפורים רחבי היקף (grand narratives). יתרה מזאת, הניתוח ה"מיקרואי" של התנהגות חברתית מאפשר לבחון כיצד התמודדו אנשים בעבר עם המציאות שהם חיו בה (מה שניתוח "מקרואי" מתקשה לעשות), ובכך להצביע על מרחב הפעולה שלהם, על המגבלות על חירותם, ועל יכולתם לערער עליהן. מתודולוגיה זו מכוונת לשרטט מעין "מיקרופיזיקה של כוח",⁵ ולשם כך היא מתבססת על ניתוח תוכן גדוש של אירוע היסטורי, ושל היחסים בין מספר מצומצם של אנשים שהשתתפו בו; על הישענות על הקטגוריות ותיחומי הזמן שהמקורות ההיסטוריים שהניתוח מבוסס עליהם משרטטים בעצמם, ועל הצלבה של אלה עם הידע על אודות תהליכים רחבי היקף שהמקרו־היסטוריה מספקת. תהליכים מבניים אלה הם ההקשר שבו התחוללה הפרשה שלפנינו.

3 CATHARINE A. MacKINNON, SEXUAL HARASSMENT OF WORKING WOMEN: A CASE OF SEX DISCRIMINATION 172–184 (1979).

4 Giovanni Levi, *On Microhistory*; במסגרת העבודה המיקרו־היסטורית ראו: in NEW PERSPECTIVES ON HISTORICAL WRITING 93–113 (Peter Burke ed., 1991); JAN DE VRIES, *Changing the Narrative: The New History that Was and Is to Come*, in THE JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY HISTORY XLVIII 313,319–321 (2018); CARLO GINZBURG, JOHN TEDESCHI AND ANNE C. TEDESCHI, *Microhistory: Two or Three Things That I Know About It*, in CRITICAL INQUIRY 20(1), 10 (1993).

5 את המושג תבע הפילוסוף הצרפתי מישל פוקו *לפקח ולהעניש: הולדת בית הסוהר* (דניאלה יואל מתרגמת 2015).

א. שלטון, הון פרטי ומגדר

מלחמת העולם השנייה גרמה לשינויים רבים בכלכלה הארץ-ישראלית בכלל, וביחסים בין מעסיקים ובין עובדים בפרט. חלקים ניכרים מהייצור הוסבו לצורכי המלחמה, מה שהביא לגאות כלכלית, להאצת התיעוש ולתעסוקה מלאה.⁶ בה בעת גרמה המלחמה גם לעלייה מואצת של מחירים, לפגיעה בחקלאות ולצמצום בכושר הקנייה של שכבות חברתיות רחבות. כתוצאה מכך גם השתכללו מנגנוני ההדברות בחסות ממשלת פלשתינה בין ארגוני העובדים וארגוני המעסיקים בתגובה לשינויים שחוללה המלחמה.⁷ אולם בעוד שהשפעות ישירות אלה היו ברובן הגדול יצירות המלחמה, ככל הנוגע ליחסי הכוח בין מעסיקים לעובדים המלחמה גם העצימה שלושה תהליכים כלכליים וחברתיים מבניים שהחלו שנים קודם לכן. תהליך אחד היה התגברות ההתערבות של השלטון הבריטי בכלכלה הארץ-ישראלית, ובעיקר בשוק העבודה. מאז ראשית תקופת המנדט גברה חשיבותו של השלטון המנדטורי כמעסיק עובדים ועובדות, כגורם עקיף שזירז פיתוח של ענפים ושל מקומות עבודה, ככתובת מוסדית לביורר סכסוכי עבודה, וכמנסה תקנות ונורמות ביחסי עבודה. מלחמת העולם השנייה הביאה את דפוסי ההתערבות הללו לכלל בשלות, הן בשל רתימתם של מקומות עבודה רבים לצורכי הצבא, והן בשל השאיפה להבטיח שקט חברתי בתקופת החירום המלחמתית ולמנוע התפרצויות בלתי מוסדרות של סכסוכים בין הנהלות בתעשייה לבין עובדים. בפועל אמצעים אלה משקפים רציפות היסטורית של פרקטיקות חירום ומשמוע אזרחי שהבריטים הפעילו קודם לכן באזורי השליטה שלהם במזרח התיכון, ושל פעילות מוסדית ושיטורית שממשלת פלשתינה שכללה בעשור שקדם למלחמת העולם.⁸ חשיבותה

6 David De Vries, *Strike Action and the Emergence of the Labor Union in Palestine/Israel: 1899–1951* 67–76 (2015) (להלן: *Nation Building: Labor Unrest in Palestine/Israel: 1899–1951*).

(David De Vries, *Strike Action*).

7 בין המנגנונים העיקריים יש לציין את החובה שנקבעה בחוק השביתות לפנות למושל המחוזי כדי לקבל אישור על נקיטת אמצעי שביתה. מן הצד האחר יש לציין את הוועדות המשותפות שהוקמו בהשתתפות הבריטים, התאחדות התעשיינים והאגף לאיגוד מקצועי של ההסתדרות, שבהן דנו בתוספות יוקר למשכורות העובדים בגין האינפלציה שגרמה המלחמה. למנגנון למניעת שביתות, למשל, נודעה השפעה מועטה בלבד. ראו David De Vries, *Strike Action* 74–77, 138; לדיון כללי בתופעה ראו חיים ברקאי ימי בראשית של המשק הישראלי 19–13 (1990).

8 על ההיבטים הבירוקרטיים של ההתערבות הזו ראו מחקרה של ג'יין פאוור: Jane Power, *Different Drummer, Same Parade: Britain's Palestine Labor Department, 1942–1948* (Ph.D. thesis, Simon Fraser University, 2007) (להלן: Power); בהיבט השיטורי-צבאי, הבריטים הפעילו כוחות שיטור וצבא לדיכוי המרד הערבי כבר מאמצע שנות השלושים. ראו למשל Matthew Hughes, *The Banality of Brutality: British Armed Forces and the Repression of the Arab Revolt in Palestine, 1936–39*, in *English Historical Review* CXXIV 507, 313 (2009). נוכחותם המוגברת של שוטרים בקרב האוכלוסייה האזרחית המשיכה לאורך כל שנות הארבעים, ואף הביאה להתנגשויות בין חיילים בריטים לשוטרים בריטים צעירים ונלהבים שהיו להוטים לאכוף את הסדר. אומנם הבעיה הזו פחתה בשנות המלחמה בשל

של רציפות זו לשאלת יחסי הכוח במקומות העבודה רבה משום מרכיב בולט שליווה את המדיניות של הבריטים מאז כינונה של ממשלת המנדט: השאיפה להשעין את היציבות השלטונית בפלשתינה על מגזרי אוכלוסייה חזקים, שהבולט בהם היה בעלי ההון הפרטי והמעסיקים בסקטור הפרטי. רציפות זו במדיניות ובמעשה השלטוני השפיעה ישירות על התפתחות כוחו של ההון הפרטי, הן ככוח במערכת הכלכלית הארץ-ישראלית והן במעמדו הבכיר כקבוצה חברתית וכאליטה בחברה היישובית.⁹

מכאן גם נבעה התמורה ביחסי הכוח, תמורה שהעצימה המלחמה – גידול ביחסי הכוח של בעלי ההון הפרטי. מאז ראשית תקופת המנדט היה להון הפרטי חלק בכיר בתיעוש של כלכלת פלשתינה, והוא שימש גורם מרכזי הן בהעסקת עובדים, והן בהשלטת נורמות ניהוליות פטרנליסטיות ביחסים עם עובדים בבתי מלאכה במגזר העירוני ובמפעלי התעשייה. מפא"י ופעילי ההסתדרות במועצות הפועלים ובאיגודים המקצועיים בערים הכירו בכוחו של ההון הפרטי כבר בשנות העשרים,¹⁰ וכתוצאה מעליית הפשיזם באירופה והגירת בעלי ההון לפלשתינה בשנות השלושים נעשה הכוח הזה לעובדה מוגמרת ולרכיב מרכזי במערך התכנון הכלכלי של ההנהגה הפוליטית של היישוב. המפגש בין ההון הפרטי ובין ההנהגה הפוליטית התקיים בכמה אתרים, אבל תכליתו העיקרית של הקשר הזה הייתה הפנייה למשא ומתן עם הבריטים על מצבו הכלכלי של היישוב, ובפרט על הפעילות של ההון הפרטי בכלכלה. ההכנה של הנהגת היישוב הייתה ששיפור במצב העובדים בכלכלה היישובית צריך להיות כרוך בקשרים עם בעלי ההון הפרטי וביצירת תקשורת משולשת עימם ועם הממשלה.¹¹ מלחמת העולם השנייה הביאה את ההתעצמות הזו לשלב חדש הן משום מעמדו הבכיר של ההון הפרטי בכלכלה היישובית, והן משום התפיסה הבריטית שהציבה את התעשייה הפרטית בלב מלאכת הגיוס של החברה האזרחית. גם כאן הייתה לרציפות ההיסטורית חשיבות רבה בהצביעה על התהליך המבני-חברתי ארוך הטווח שהעניק לבעלים ולמנהלים בתעשייה כוח כלכלי ומגוון עוצמתי של השפעה על תעסוקה וניהול. התעצמות זו לא רק הושפעה מהתגברות ההתערבות הבריטית בכלכלה הארץ-ישראלית, אלא גם אפשרה אותה; זאת משום שבעלי העסקים התחזקו והתעשרו כתוצאה מן המדיניות הבריטית, ולכן שיתפו איתה פעולה במסגרת המאמץ המלחמתי.¹²

השינוי במערכת יחסי הכוחות בין השוטרים לחיילים אשר יצאו לחזית, אך חזרה להטריד את השלטונות לאחר 1945. הניסיונות להתמודד איתה כללו, בין היתר, חוברות נהלים לשוטרים ולקציני צבא. ראו *Combined Military and Police Action for Platoon Commanders and*

Junior Police Ranks, MIDDLE EAST CENTER ARCHIVES GEMS 1 1 G4 13 (1957)

9 על תמיכת הבריטים בסקטור הפרטי ראו נחום גרוס "המדיניות הכלכלית של הממשל הבריטי המנדטורי בארץ-ישראל" *קתדרה* 24, 153, 159-165 (1982).

10 על מערכת היחסים בין תנועת העבודה ובין ההון הפרטי ראו MICHAEL SHALEV, *LABOUR AND THE POLITICAL ECONOMY IN ISRAEL*, 133-176 (1992).

11 לדיון בתהליכים הללו ראו עמרי מצר "התעשייה היהודית הפרטית בארץ ישראל ומדיניות תוספת היוקר 1943-1939" *ישראל* 21, 117, 124 (2013) (להלן: מצר "התעשייה היהודית").

12 NACHUM T. GROSS & J. METZER, *Palestine in World War II: Some Economic Aspects*, in *THE SINEWS OF WAR: ESSAYS ON THE ECONOMIC HISTORY OF WORLD WAR II*, 59-82 (G.F.

במקביל לשני התהליכים שתוארו לעיל התרחש תהליך היסטורי שלישי שנגע ישירות לעבודה ולעובדים במגזר הפרטי: הגידול בחלקן היחסי של נשים בתעשייה. התהליך החל בראשית תקופת המנדט ובשנות השלושים הוא נעשה חלק מהותי בתיעוש, בהתרחבות של החברה העירונית, ורבה הייתה השפעתו הן על המשפחה בחברה היישובית והן על הקלסטרון החברתי והתרבותי של הפועלים ובני המעמד הבינוני. בתקופת המלחמה הגיעה קליטתן של נשים בתעשייה, בפרט בענפי המזון והטקסטיל, לשיאה, כשבחלק מבתי החרושת הן נעשו לרוב ככוח העבודה, ואף במספר המשתתפים בסכסוכי עבודה שכה התרכו בתקופת המלחמה. בתהליך ארוך הטווח הזה ניכרה גם עלייה בהשתתפותן של ילדות בשוק העבודה, ובהשענה של חלק מעול הפרנסה המשפחתי בחברה העירונית על הפנייתן של ילדות לעבודה במפעלים תעשייתיים.¹³ זאת ואף זאת: המלחמה הרחיבה את מקומן של נשים ושל ילדות עובדות בקרב העובדים המועסקים באופן זמני ובקרב אלה שהשתכרו פחות בהשוואה לגברים. התרחבות זו נבעה מהיצע העבודה שהמלחמה יצרה; אולם היא בעיקר ביטאה את ההתמדה של הנטייה הנושנה בקרב מעסיקים במגזר הפרטי, ובפרט בייצור מזון, להעדיף העסקת נשים, ולשלם להן שכר נמוך מזה ששולם לגברים. התהליך התחולל באזורים שונים בערים, במושבות המתעיירות ובאזורי הפריפריה החקלאית שליד הערים, והוא השתקף ליצירה – בתוך כוח העבודה – של תת-חלוקות על יסוד משך ההעסקה, מגדר ועדתיות. כפועל יוצא הוא התבטא בגידול בהעסקה של נשים וילדות מעדות המזרח, ובחשיפתן של אלו לתנאי עבודה קשים ולתגמול חומרי נמוך.¹⁴

כבר בשנות העשרים תיקנה ממשלת המנדט תקנות שעניינן עבודת ילדים ונוער והגנה עליהם. הפקודה שפורסמה בשנת 1927 נשענה על האמנה הבינ-לאומית בדבר ניצול ילדים בעבודה של חבר הלאומים, ובמסגרתה נאסרה במפעלים תעשייתיים עבודת ילדים מתחת

Mills & H. Rockoff, eds., 1993); על בעלי הון פרטי ומעסיקים בתקופת המלחמה ראו מצר "התעשייה היהודית", לעיל ה"ש 11.

13 בת-שבע מרגלית-שטרן "למלכה אין בית, למלך אין כתר? מעמדן של נשים יהודיות בשוק העבודה המנדטורי" כלכלה וחברה בימי המנדט 107 (2003) (להלן: מרגלית-שטרן "למלכה אין בית"). על הזינוק בשביתות בתעשייה הפרטית בזמן המלחמה ראו DAVID DE VRIES, DIAMONDS AND WAR: STATE, CAPITAL AND LABOR IN BRITISH-RULED PALESTINE 145-176 (2010).

14 עדה מיימון (פישמן) חמישים שנות תנועת הפועלות: 1904-1954 139-144 (1957); דבורה ברנשטיין "מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים" קתדרה 34 115 (1985) (להלן: ברנשטיין "מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות"); תמי רזי ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל אביב המנדטורית 68-79 (2009) SHAUL A. DUKE, THE STRATIFYING TRADE UNION: THE CASE OF ETHNIC AND GENDER INEQUALITY PALESTINE 227-228 (2018) (להלן: Duke). לדיון בחשיבותו של מגדר בתנאי העסקה ראו דבורה ברנשטיין "המשרתת, העוזרת, ועובדת הניקיון: התפתחויות בעבודת הניקיון בחברה הישראלית" מגמות (ל) 7 (1987); לדיון בחשיבותו של שיוך עדתי ראו בת-שבע מרגלית-שטרן "חברות למופת: יוצאות תימן בין מגדר, מעמד ועדה בתנועת העבודה (1920-1945)" קתדרה 118, 115 (2006) (להלן: מרגלית-שטרן "חברות למופת").

לגיל 12 והוגבלו שעות העבודה לאלה שמתחת לגיל 16.¹⁵ אלא שהתקנות הללו לא חלו על יהודית צורי ועל דומותיה, משום שהן הועסקו כפועלות עונתיות ולא כפועלות קבועות. חרף קיומה של הפקודה בכתובים, בפועל היא יושמה באופן חלקי בלבד משום שהבריטים לא הקצו משאבים לפיקוח ולאכיפה.¹⁶ לא הייתה זו אוזלת יד אלא תוצר של מדיניות מכוונת: לגבי דידם של הבריטים היו המפעלים בבחינת ספרה פרטית של המעסיקים ולא היה זה מעניינה של הממשלה להתערב בה יתר על המידה.¹⁷ הבעיה החמירה בשנות השלושים, ועקב כך הועלו בפני ממשלת פלשתינה הצעות שונות לעדכון הפקודה. אולם יישומן נמנע כנראה בגין העיסוק האינטנסיבי של הממשלה בבעיות שעורר המרד הערבי.¹⁸ זאת ועוד, ב-1936 דיווחו הבריטים לחבר הלאומים שהתופעה של עבודת ילדים ונוער בבתי החרושת בפלשתינה הייתה קטנת ממדים. בבדיקות שערכו פקידי הממשלה בבתי חרושת שונים הם מצאו לטענתם מקרים בודדים בלבד של העסקת ילדים מתחת לגיל 14, ולאור הבדיקה שולחו הילדים הללו לבתיהם. במקרים אחרים היו הנערות והנערים שהועסקו בני 16 או יותר.¹⁹ לפיכך נדחה שוב עדכון היישומים לפקודת 1927, והדבר התיר בידי בעלי מלאכה ומעסיקים בתעשייה חופש פעולה רחב בכל הנוגע להעסקת ילדים.²⁰ זאת ועוד: מרגע שהוקמה מחלקת העבודה בממשלת פלשתינה ב-1940 הקדישו עובדיה לא מעט תשומת לב לתופעה ולצורך לעדכן את התקנות ואת אכיפתן. עיסוקם הרחב בנושא מלמד על כך שהיקפה היה נרחב יותר ממה שדווח. בפועל הפקודה עודכנה רק בספטמבר 1945, זמן רב לאחר המקרה הנדון כאן.²¹

בסוף שנות השלושים החריפה האבטלה ופגעה קשה ביישוב, בפרט בבעלי מלאכה ובפועלים מבני עדות המזרח.²² הפגיעה הצטלבה עם התודעות גוברת לבעיות של נערות עובדות מבנות עדות המזרח, כפי שניתן לראות מהעיסוק בבעיה בקרב פעילים ופעילות של הנוער העובד ושל מועצת הפועלות, ובהתייחסותם לעזיבה של נערות את בתי הספר ולתנאי העסקתן במושגים של ניצול וקושי חומרי.²³ דומה שהנהגת ההסתדרות עצמה הוטרדה

15 Industrial Employment of Women and Children Ordinance, 1927, PG, Supp. 1, 829 (להלן: פקודת 1927); אברהם דורון "תחיקת עבודה וביטוח סוציאלי: מדיניות של ממשלת המנדט" כלכלה וחברה בימי המנדט 519, 535 (2003) (להלן: דורון "תחיקת עבודה").

16 Power, לעיל ה"ש 8, בעמ' 112.

17 ASSAF LIKHOVSKI, LAW AND IDENTITY IN MANDATE PALESTINE 98 (2006) (להלן: ASSAF LIKHOVSKI, LAW AND IDENTITY).

18 Power, לעיל ה"ש 8, בעמ' 124.

19 Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan, for the Year 1936 140–143 (1937).

20 דורון "תחיקת עבודה", לעיל ה"ש 15, בעמ' 525–541.

21 ASSAF LIKHOVSKI, LAW AND IDENTITY, לעיל ה"ש 17, בעמ' 99–103.

22 "מצבם הקשה של בני עדות המזרח" דבר 11.10.1939.

23 "שאלות השעה" דבר 16.1.1938; "המושב ה-6 של מועצת הפועלות" דבר 1.2.1938; פרומה טיגר "איך נארגן עובדות במשק הבית" דבר 4.7.1938; "בני עדות המזרח בנוער העובד" דבר 29.9.1938; "ועידת הנוער העובד" דבר 10.10.1941.

מהשינוי במעמדן של נשים מעדות המזרח בכלל, ובמעמדן של נשים צעירות בפרט. אולי היא הייתה מודעת לקושי שלה להשפיע על המעסיקים הפרטיים. גם פעילותה הממוקדת יותר של הסתדרות העובדים הספרדים בשוק העבודה ובמקומות העבודה נותרה חסרת השפעה.²⁴ המלחמה הגבירה את העסקתן של נשים וילדות, ואף הביאה לגידול קיצר-טווח בהכנסות של משפחות במגזר העירוני.²⁵ אך השכר הנמוך ששולם לנשים, ועליית המחירים שהמלחמה חוללה, פגעו בכושר הקנייה של המשפחות שהיו תלויות בעבודתן. זאת ועוד, כאשר בוחנים את שלושת התהליכים שתוארו כמארג הדוק של זיקות הדדיות אשר התפתחו לאורך זמן והבשילו בתקופת המלחמה, מצטיירת תמונה בהירה יותר של חשיפותן של נשים ושל ילדות במפעלי התעשייה הפרטיים. לחשיפות זו היו ביטויים רבים: הסכמים קיבוציים חלו עליהן רק באופן חלקי, בפרט על עובדות זמניות ועל ילדות עובדות; מועצת הפועלות של ההסתדרות הכללית ייצגה אותן באופן רפה, והאגודות המקצועיות ומועצות הפועלים ההסתדרותיות בערים העניקו להן בעיקר ייצוג פורמלי.²⁶ מאפיינים אלה של העסקת נשים וילדות, ובפרט הקושי להגן עליהן בתוך המערכת הסמכותנית שניהלה את מקומות העבודה הפרטיים עצמם, הופיעו זה מכבר בסקטור הפרטי של הכלכלה היישובית. אולם בתקופת המלחמה הם בלטו ביתר שאת משום ההשפעה המצטברת של הגידול בהעסקתן, ההתעצמות בתפקידן של ההון הפרטי בפעילות הכלכלית, והגיבוי שממשלת המנדט העניקה לו.²⁷

להיסטוריוגרפיה העוסקת בתהליכים אלה במחצית הראשונה של המאה העשרים נתונים מקורות ראשוניים רבים – כמותיים וטקסטואליים כאחד. אולם האופן שבו באו התהליכים הללו לידי ביטוי במקומות העבודה הפרטיים מציב קושי מחקרי ייחודי.²⁸ שרדו אך מעט מקורות אשר יכולים להעיד על מדיניות ההעסקה במפעלי התעשייה הפרטיים ועל הניהול העסקי היומיומי שלהם, ומפעלים פרטיים לא היו מחויבים לשתף את הציבור במסמכים ההיסטוריים שלהם. מקורות היסטוריים ראשוניים על אודות ניסיונות ההתקבלות לעבודה של נשים וילדות לבתי חרושת, כמו גם על אודות ההתנסות היומית שלהן בפסי הייצור – אינם כנמצא. בולט הפער בין התיעוד העשיר של פעילותן של תנועת הפועלות בקרב חברות הסתדרות ו"פועלות מאורגנות" לבין עובדות תעשייה זמניות ועונתיות (לא מעט

24 ולטר פרויס "ההרכב המקצועי ותנאי העבודה של פועלי עדות המזרח" דבר 24.8.1938; בן ציון כהן "לשאלת עובדי המזרח" הבקר 11.7.1939; בשנת 1943 חקר רוברטו בקי את העוני בירושלים. בין השאר דן ביציאת ילדים ממשפחות של עדות המזרח לעבודה ובנישואים של בנות בגיל צעיר; רוברטו בקי חקירה כלכלית: חקירה על העוני והתזונה הירודה בקרב יהודי ירושלים (1943).

25 מרגלית-שטרן "למלכה אין בית", לעיל ה"ש 13, בעמ' 142.

26 Shaul Duke, The Effects of Trade Unions on Stratification and Inequality: The Case Study of Mandatory Palestine, 1920–1948, Ph.D. Thesis Ben Gurion University of the Negev, 202–209 (2015).

27 "הראגה לשפור מצב הפועלת בתעשייה" דבר 9.2.1941; "תנועת הפועלות לקראת הועידה" דבר 29.9.1941; "דבר היום: ועידת הפועלות" דבר 22.2.1942; לבעיית הייצוג ראו: ברנשטיין "מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות", לעיל ה"ש 14.

28 ראו למשל הקושי לשרטט את יחס המעסיקים הפרטיים לעבודה של ילדות תימניות: מרגלית-שטרן "חברות למופת", לעיל ה"ש 14.

מהן מבנות עדות המזרח), והניסיונות של ועדים בבתי החרושת הפרטיים לטפל בענייניהן. פער זה משתקף בבחירות במקורות שעוסקים בתקופת המלחמה כאשר עובדות נעשו כה דומיננטיות בכוח העבודה בתעשייה הפרטית במגזר העירוני, וכאשר חל גידול בהשתתפות ילדים בשוק העבודה.²⁹

פרשת האשמה באונס הנדונה כאן מצביעה על הקושי הזה. היא נפרשת ברמת גן ובתל אביב על פני תקופה קצרה של כשבעה חודשים (נובמבר 1941 – יוני 1942), והפרטים שהיא מספקת על היחסים בין מעסיקים ועובדים אינם רבים. המקור הראשוני שהפרשה מבוססת עליו הוא חלק מדברי החקירה והעדויות במשפט הפלילי שהתנהל בבית המשפט המחוזי בתל אביב, ואת מקורו – באוסף ארכיוני של אחד מסנגוריו של הנאשם – לא ניתן להצליב עם מקור אחר על החקירה והמשפט. חלק ניכר בטקסט שנשמר הוא התשובות של המתלוננת ושל עדים שזומנו לחקירה ולמשפט לשאלות התובעים; אך ניתוחן אינו חד-משמעי, כיוון שהשאלות עצמן חסרות ברובן, כך שהיה צורך לשחזר את קו החקירה של הקטגורים מתוך תשובותיהם של העדים, תשובות שחלקן היה ארוך וגדוש ושניתן לאורך יותר משיבה אחת של בית המשפט. יותר מכך: אין במקורות ששרדו מידע רב על רקעם של הצדדים לפרשה, וגם לא על שאירע להם לאחר שהסתיים המשפט כאשר האזכורים על אודותיו חדלו מלהופיע בעיתונות. חוסרים אלה ממחישים את הדממה המאפיינת מקורות ראשוניים של היסטוריה של מנהלים ועובדים במקומות עבודה פרטיים, ושל היסטוריה חומרית וחברתית של יחסי העסקה במקומות אלה בכלל.³⁰ הצבתו של הטקסט שנתר מן החקירה ומן המשפט בהקשריו ההיסטוריים מציעים מבט נדיר – גם אם חלקי – על התנסויותיה של פועלת צעירה בתקופת המלחמה.

ב. ממתקים ושוקולדה – תעשייה חיונית

יהודית צורי נולדה בשכונת נווה צדק בתל אביב למשפחה שמקורה במרוקו וכישוב הישן בפלשתינה. בגיל שלוש התייתמו היא וארבע אחיותיה מאביהן (לשעבר מנהל בית ספר וסניף דואר ממשלתי), ואימה הייתה למפרנסת המשפחה.³¹ בקיץ 1941, לאחר שסיימה את לימודיה, החלה יהודית לחפש עבודה. היא פנתה למחלקת הנוער העובד במועצת פועלי

29 בענף המזון בלטו אף יותר הקושי החומרי והפרשי התנאים בין עובדות ותיקות ומאורגנות לבין עובדות חדשות וזמניות. יחיאל מנגר "לקראת חיסול מצוקת ילדינו" הארץ 7.9.1942; ההסתדרות הכללית, המחלקה לסטטיסטיקה ואינפורמציה תנאי העבודה בתעשייה העברית בארץ-ישראל בתחילת שנת 1943 9 (יוני 1943).

30 לדממת המקורות ההיסטוריים על יחסי עבודה במגזר הפרטי ראו De Vries, Strike Action, לעיל ה"ש 6.

31 יש לציין כי למרות התפקידים המכובדים שמילא האב, הם לא הניבו שיפור במצב הכלכלי עבור המשפחה. בחברה היישובית נהנו מורים מסטטוס חברתי ותרבותי גבוה, אך לא נהנו מתגמול חומרי שהלם את יוקרתם התרבותית. הפער הזה נדון בחריפות לאורך תקופה ארוכה ושימש לא פעם כגורם לשביתות במערכת החינוך. עובדי הדואר היו חלק מהמנגנון הביורוקרטי של ממשלת המנדט ולא הייתה להם ההכרה החברתית שהוענקה ביישוב למורים. במקרה זה דווקא הלם התגמול החומרי הנמוך את מעמדם של עובדי הדואר. בעבודתו כמנהל סניף דואר נמנה

תל אביב ושם, באמצעות לשכת העבודה של ההסתדרות, הפנו אותה בנובמבר אותה שנה, והיא בת 14 בלבד, לעבודה בבית החרושת לשוקולדה וממתקים "עלית". מעדותה קשה לקבוע אם עשתה זאת מאילוץ או מבחירה, אולם היות שנראה שאימה לא עבדה באותה תקופה, ועל רקע האבטלה הגוברת של נשים עובדות בסוף שנות השלושים והלחץ החומרי שיצרה המלחמה בקרב האוכלוסייה, ניתן להניח שהמשיכה של ילדים בגילה של יהודית לשוק העבודה גברה. זאת בפרט בענפים בכלכלה העירונית ובפריפריה שלה שהיצע העבודה בהם התרחב כתוצאה מהמלחמה כגון ייצור מזון, עבודות ניקיון וליטוש יהלומים, ושאפשר למשפחות להפנות ילדים כאמור, בפרט ממשפחות ממוצא מזרחי, לסייע בהשלמת ההכנסה.³² הפרטים בחומרי החקירה והמשפט על עבודתה של יהודית ב"עלית" מתייחסים לגילה, לבני משפחתה, לאזור מגוריה, לסוג עבודתה בבית החרושת, וליחס אליה מצד מנהל המחלקה שבה היא עבדה. מפרטים אלה – הרשומים בכרטיס העובדת שלה במפעל ואשר נמסרו בעדויות – ניתן ללמוד על רקעה החברתי, אולם בעיקר על קבוצת העובדים שאליה השתייכה. מצד אחד זו הייתה קבוצה של ילדים וילדות עובדים שהעסקתה בבתי מלאכה ותעשייה הייתה נהוגה בכלכלה הארץ-ישראלית במחצית הראשונה של המאה העשרים. מצד שני, השכר ששולם להם היה נמוך מזה ששולם לעובדים ותיקים ומזה ששולם לנשים בתעשייה. רק חלקם היה רשום במחלקות הנוער העובד במועצות הפועלים בערים, ולעיתים קרובות הם הגיעו לעבודה במפעלים כגון "עלית" באמצעות לשכות הרווחה העירוניות, באמצעות בתי יתומים ובאמצעות רשת היכריות עם עובדים ועובדות ותיקים יותר.³³ בדרך כלל הם לא נכללו בהסכמים קיבוציים שנחתמו בין ההסתדרות הכללית להתאחדות בעלי התעשייה, וההתייחסות אליהם בנוהלי העבודה במפעלים עצמם הייתה מעטה למצער. ככלל, קבוצה זו של ילדים וילדות בתעשייה לא זכתה לייצוג כלשהו. מצב זה החרף עוד יותר בתקופת המעבר של סוף שנות השלושים ותחילת שנות הארבעים והצביע עד כמה למלחמה, שהביאה להגדלת הקבוצה הזו, הייתה השפעה כלכלית וחברתית רחבה.³⁴

יהודית החלה לעבוד בבית החרושת לשוקולדה וממתקים "עלית" ברמת גן כאשר התחוללו בו שינויים דרמטיים בעקבות המלחמה. "עלית" נחנכה ברמת גן שבע שנים קודם לכן (מרץ 1934) כאשר התחוללה, כתוצאה מעליית משטרים פשיסטיים באירופה, האצה בתהליך התיעוש בכלכלה הארץ-ישראלית. ההאצה נבעה מהגירתם לארץ של בעלי הון, עובדים ממקצועות שונים ופרופסיונליים, ובעטיים מייבוא הון פרטי ומיומנויות מקצועיות וניהוליות. ל"הסכם ההעברה" שחתמה גרמניה הנאצית עם הסוכנות היהודית היה תפקיד

צורי עם מעמד הפקידים, השררה הנמוכה של עובדי "הצווארון הלבן", קבוצה אשר שימשה כבסיס חברתי לאיגוד המקצועי הגדול ביותר בהסתדרות (הסתדרות הפקידים).

32 שפרה "הפועלות ברמת-גן" דבר 21.11.1939; ז'ניה פילניאק "משאלות הפועלת בתעשייה" דבר הפועלת 28.2.1940; שפרה "פועלות בחרושת של רמת-גן" דבר 28.2.1940; מרגלית-שטרן "למלכה אין בית", לעיל ה"ש 13.

33 דוד דה פריס וטליה פפרמן "היווצרותה של פועלת" הניה מ. פקלמן חיי פועלת בארץ: אוטוביוגרפיה 199-207 (2007).

34 אסף לחובסקי "שפחות, כלות ופועלות: ילדות ארץ-ישראליות ומחוקקים בריטיים בתקופת המנדט" חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט 375-404 (אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי עורכים) (2011).

חיוני בתהליך הזה,³⁵ כמו גם להצרת פעילותם של יהודים בכלכלה. בלטיה, שממנה באו מייסדי "עלית", הושפע השלטון הליברלי-לאומני מעליית הנאציזם בגרמניה והחל לשנות את יחסו ליהודים.³⁶ מאז 1925 ניהלו המייסדים בעיר ריגה בית חרושת גדול לייצור ממתקים ושוקולדה ("לאיימה"), והעסיקו בו בראשית שנות השלושים כ-500 עובדים, עובדות, פקידים ואנשי מנהלה.³⁷ תוך שנים ספורות הם זכו להיחשב על ידי ממשלת לטביה לחוליה חיונית בכלכלת המזון הלטבית וסמל לכושר הייצוא שלה, בעיקר בצפון אירופה ובארצות הבלטיות.³⁸ בדומה לרבים אחרים שהיגרו לפלשתינה בגל "העלייה החמישית" הושפעו מייסדי "עלית" מהשינוי באווירה הפוליטית באירופה, וביקשו לשלב את המשך פעילותם כתעשיינים בהצטרפות למפעל הציוני. בה בעת הם גם הותירו את המפעל בריגה כשהוא ממשיך לייצר, עד שב-1937 הם חויבו למוכרו לממשלת לטביה. הם בחרו להקים את המפעל ברמת גן, ששימשה אז כפריפריה התעשייתית של תל אביב, וזכו לתמיכה ממסדית מקיפה: מן הממשלה שדאגה להעניק רישיונות עלייה לבעלי מקצוע "עלית" ביקשה, ממחלקת המסחר והתעשייה בסוכנות היהודית שתמכה בתהליך ההגירה מלטביה והעברת ההון והמכונות, ומעריית תל אביב ומועצת רמת גן שהעניקו גיבוי לרכישת הקרקע שעליה הוקם המפעל ושעודדו את התיעוש ואת השקעות ההון של יהודים באזור. זאת ועוד, פיתוח בית החרושת ברמת גן ניזון לא רק מכך שהועתק אליו חלק מהמכונות של המפעל בריגה, אלא גם מכך שבשנותיו הראשונות נותר בבעלות המייסדים מפעל האם בריגה, והמשך הקשרים הפיננסיים בין פלשתינה ולטביה הבטיח את העברות ההון בקרב משפחות המייסדים והשותפים. לכך נוסף הגידול באוכלוסייה העירונית בפלשתינה בתקופה הנדונה, שהעלה את הביקוש לדברי

35 הסכם ההעברה נחתם בין ממשלת גרמניה לסוכנות היהודית באוגוסט 1933. ההסכם אפשר ליהודים תושבי גרמניה למכור נכסים ולעזוב את גרמניה לפלשתינה-א"י. ממשלת המנדט, אשר הייתה מעוניינת בהגירתם של בעלי הון שיסייעו בפיתוח הכלכלי של פלשתינה, אפשרה לבעלי ההון הללו לרכוש את אשרת העלייה שלהם ולא הביאה בחשבון את מניינם בחישוב מכסת האשרות שהנפיקה.

36 על יהודים בכלכלת לטביה ראו בנימין זיו "על יהודים בחיי הכלכלה" יהדות לטביה: ספר-זכרון (עם ישראל, אגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל, 1953) (להלן: בנימין זיו "על יהודים"). ראו גם נתונים על יהודים בכלכלת לטביה מהמחצית השנייה של שנות השלושים כאן: The Jews of Latvia, Documents Obtained and Donated by Paul Berkay and Transcribed by Sherri Goldberg and Margaret Kannensohn, (1918-1940), https://www.jewishgen.org/courland/consular/cons_jews.html (המקור מבוסס על נתונים שהתפרסמו בשנת 1944 בניו יורק על ידי מוציא לאור שאינו ידוע); Joel Lions, *Ebreju Dzives Latvijas Neatkaribas*; Laika Historiografija Ivrita, Idisa, Anglu, Vacu in Francu Literature 62–65 (1998) (MA Dissertation).

37 על תעשיית הממתקים בלטביה בין שתי מלחמות העולם ראו: Baiba Pazāne, *Production of Sweets in Latvia Between the Two World Wars*, LATVIJAS ARHĪVI 1, 110–136 (2012).

38 A. Sakenfelds, *Latvian Export Industry*, THE LATVIAN ECONOMIST 92–102 (1938) "בית ד' עלית" – סמל להישגי היזמה הפרטית" המשקיף 3.7.1942.

מתיקה והיטיב עם בית חרושת שהתפתח כה מהר ושהבטיח מגוון עשיר של מוצרים.³⁹ ערב מלחמת העולם כבר תפסה "עלית" את מקומה כמפעל הממתקים הגדול והמוכר ביותר בפלשתינה, ואחד הגדולים באזור כולו. החברה הייתה ליצואנית העיקרית של ממתקים מפלשתינה לסוריה, ללבנון ולמצרים, והייתה למופת בעיני הבריטים לכושר התיעוש של היישוב היהודי ולתרומתם הם להצלחה זו.⁴⁰

לכך היו השפעות מורכבות שניכרו בכלכלה הארץ-ישראלית כבר במחצית השנייה של שנות השלושים. ראשית, "עלית" בישרה שינוי בתעשיית הממתקים הארץ-ישראלית הוותיקה. עוד לפני הקמת המפעל, כאשר רק נעשו ההכנות להגירת בעליו לפלשתינה, חשש כבר ישראל ליבר – הבעלים של בית החרושת העיקרי בענף הממתקים הארץ-ישראלי במחצית השנייה של שנות העשרים ובראשית שנות השלושים – לעסקיו.⁴¹ בהשוואה לכל בית מלאכה ובית חרושת אחר בפלשתינה שעסק בייצור ממתקים, ובייצור מזון בכלל, "עלית" העסיקה הרבה יותר עובדים והרבה יותר סוגים של עובדים (בייצור עצמו, כמו גם בניהולו), גיוונה לאין ערוך את הטכנולוגיה ואת המיכון בייצור ממתקים שהיו נהוגים בארץ קודם להקמתה, ושכללה את סגנון הניהול של המוצרים ושל המפעל. ההשפעה השנייה הייתה בשיתוף הפעולה חסר התקדים שנוצר עם עובדים בענפים סמוכים ומשיקים – עורכי דין, רואי חשבון, פרסומאים, ועובדי תובלה ושיווק – חלקם עבדו ישירות עבור "עלית". שלישית, קבוצת יצרני הממתקים ב"התאחדות בעלי התעשייה" זכתה למעמד חדש, כאשר "עלית" עצמה מובילה אותה. רביעית, תוך זמן קצר נעשה בית החרושת לגורם רב השפעה על רמת גן כאזור עירוני פריפריאלי מתפתח. הדבר ניכר בסטטוס החברתי של מנהלי המפעל, בהשפעתם על בעלי תעשייה אחרים למקם את מפעליהם בעיר, ובכוח המשיכה הרב של המפעל עבור עובדים ועובדות – בעיקר במרחב הכלכלי המקיף של תל אביב.⁴²

לכוח המשיכה הזה נוספה השפעה חמישית, ולא פחות מהותית – הגידול בהשתתפות של נשים בכוח העבודה, שהיה למעשה קיבוע של דפוס שנוצר עשור קודם לכן. תהליך הגידול החל כבר בשנות העשרים, והוא התעצם בשנות השלושים כתוצאה מגל ההגירה והתיעוש. הגידול אפיין את ענפי ייצור המזון בכלל, אולם סימניו ניכרו היטב בענף הממתקים

39 על צריכת ממתקים ושוקולדה בפלשתינה בתקופה זו ראו: Gideon Strauss, *The Jewish Chocolate, Confectionery, Sweets, Halva and Biscuit Industries* (October 1944) הציוני המרכזי, S90/991 בעמ' 38–39 (להלן: strauss).

40 לצד "עלית" פעלו בפלשתינה שני בתי חרושת לשוקולדה (ליבר וצ.ד.) וכמה בתי חרושת קטנים ערביים ויהודיים שהתמחו בייצור דברי מתיקה. לגידול חלקו של ענף הממתקים ראו: SA'ID BEHMED HIMADEH, *ECONOMIC ORGANIZATION OF PALESTINE* 257–258 (1939) דוסטרולד (דורות) "ארבעת היסודות של האקספורט הארצישראלי" דבר 29.3.39 STATISTICAL; HANDBOOK OF MIDDLE EASTERN COUNTRIES, *ECONOMIC RESEARCH* 21 (1944).

41 ראו מכתב מישראל ליבר, מנהל בית החרושת "ליבר", לוועד הפועלים בבית חרושת "ליבר" (10.10.1933) ארכיון תנועת העבודה במכון לבון 1408-1-72-250-IV.

42 לכבירותה של "עלית" בענף הממתקים, ובתעשייה בכלל, ראו מכתבו של קורט מנדלסון ליצחק גרינבוים, חבר הנהלת הסוכנות היהודית (18.3.1940) הארכיון הציוני המרכזי S9/1962. ליחסי עבודה בתעשיית הממתקים והשוקולדה בתקופה הנדונה ראו יוסף אוליזקי *בעבודה ובמאבק: דפים בתולדות פועלי רמת-גן וגבעתיים* (1955).

והשוקולדה, שבדומה למקומות שונים בעולם המעסיקים בו העדיפו נשים, ולעיתים קרובות ילדות ונערות, משום העלות הנמוכה של שכרן והזיקה הרופפת שלהן לאיגוד המקצועי. העדפת נשים בענף דברי המתקה לא הייתה תופעה ארץ-ישראלית, וודאי שלא הייתה ייחודית ל"עלית". מדובר בתופעה גלובלית, ומבחינה תרבותית היא נעוצה במפעלים אירופאים. חלק ניכר מכוח העבודה הנשי בענף התרכז באריזה ובמיון, פעולות שנחשבו כדורשות ידיים עדינות. יש לציין בנוסף כי ארגון עובדי המזון ההסדרותי, שלא ברור מה הייתה מידת השפעתו, היה מורכב מרוב נשי מוחלט בעוד שההנהגה שלו הייתה גברית. הקושי של ההסדרות הכללית, ופעילי האיגוד המקצועי בענפי המזון, לייצג עובדות בבתי החרושת הפרטיים, בפרט עובדות ועובדים עונתיים וזמניים, בלט לעומת התעצמותה הכלכלית המהירה של "עלית", והתמיכה וההכרה שקיבלה מהממשלה על חלקה בתיעוש הארץ-ישראלי.⁴³

תהליכים אלה יצרו בטרם פרוץ המלחמה מערך מורכב של יחסי היררכיה וכוח כלכליים וחברתיים. למודת ניסיון מיחסיה הטובים בעבר הלא רחוק עם ממשלת לטביה רקמה "עלית" יחסים דומים עם ממשלת פלשתינה. הופעתה בזירה התעשייתית הארץ-ישראלית והאזורית כגורם תיעושי, ניהולי ושיווקי הזין את היחסים הללו ואפשר את הרחבת כושר ההעסקה של המפעל וביסוסה של "עלית" כמפעל בכיר במרחב המוניציפלי של תל אביב ורמת גן. העדפת נשים על פני גברים איזנה, באמצעות הוזלת עלויות השכר, את ההוצאות של "עלית" על השקעות התרחבות ועל פרסום. השילוב של העסקה עונתית של עובדות בשכר נמוך, יחד עם נכונות לחתום על הסכם קיבוצי עם ההסדרות, הבטיחו הגדלה של פרוץ העבודה ללא הגדלה משמעותית של השכר, וללא הגדלת הסיכון לאי-שקט תעשייתי וסכסוכי עבודה.⁴⁴ תצורת כוח זו עשתה את "עלית" לכוח מוביל של יצרני הממתקים ב"התאחדות בעלי התעשייה" והעניקה לבעליה הכרה חברתית באליטה התעשייתית בפלשתינה. אלה גם מיקמו את המפעל במקום בכיר במגעים עם מחלקת המכס של ממשלת פלשתינה בעניינים רבים – מיסוי, מכס וסחר חוץ. בכירות זו השתקפה היטב במעורבות בעלי בית החרושת בשינוי שממשלת פלשתינה חוללה ביחסי המסחר בין פלשתינה לסוריה בתקופת המרד הערבי, ובביטול הסכמי הסחר בין שתי הארצות ערב המלחמה.⁴⁵

43 "פועלות בחרושת של רמת-גן" דבר 26.6.1940; על הזיקה בהיסטוריה של תעשיית השוקולדה באירופה בין עלייה בביקוש, התרחבות השימוש במכונות ייצור והעסקה של נשים בשכר נמוך ראו: MARLOU SCHROVER, *Cooking Up Women's Work: Women Workers in the Dutch Food Industries, 1889-1960*, in *WOMEN WORKERS AND TECHNOLOGICAL CHANGE IN EUROPE IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURY 170, 180-185* (Gertjan De Groot & Marlou Schrover eds., 2005); *RESHAPING WORK: THE CADBURY EXPERIENCE 70-73* (Christopher Smith, John Child & Micheal Rowlinson, eds., 1990).

44 מעצם היותו הסכם קיבוצי וכללי נעדרה ממנו התייחסות לעובדות זמניות אשר הועסקו בעונות הייצור הבערות בלבד. בענף השוקולדה נודעה לדבר משמעות ייחודית כיוון שנפח העבודה בתקופות הקיץ ירד, ועלה לקראת הגים (פורים, פסח) ובחורף. מתוך כך, ההסכם לא חל על יהודית צורי ועל עובדות אחרות שכמותה.

45 הקברניטים של תעשיית דברי המתקה השתדלו אצל ממשלת המנדט על מנת שתגן עליהם מייבוא זול של סחורה מתחרה מסוריה, כבר משנות העשרים. עם פרוץ המרד ובמהלכו הם קיבלו

לפיכך, חרף התיוג של ממתקים כמוצרי מותרות לא-חיוניים, היטיבה המלחמה עם יצרניהם, בפרט עם בתי החרושת הגדולים דוגמת "עלית". הסיבה העיקרית לתהליך זה – הבניית דברי מתיקה כמוצר חיוני – הייתה נעוצה בביקוש הגובר מצד הצבא הבריטי בפלשתינה, ובהיותו מרכיב במערך האספקה הנרחב שהוקם בקהיר ושנועד לדאוג לחילות הרבים שנעו באזור.⁴⁶ עלייה דומה בביקוש התחוללה גם בבריטניה ובארצות הברית, שם יועדו סוכריות ושוקולדה להיכלל במנות המזון של החיילים, וברשימת המצרכים שנמכרו בקנטינות הנאפי שנפתחו בריכוזים הצבאיים באזור.⁴⁷ בהתאם גבר גם הביקוש למוצרי "עלית", כאשר הצבא חותם עימה, כמו גם עם שני בתי חרושת לשוקולדה נוספים ("ליבר" ו"צ.ד."), על חוטים בלעדיים לאספקת סוכריות ושוקולד, ואף למוצרים נוספים משימורי פירות ש"עלית" החלה בעת ההיא לעסוק בייצורם במפעל "פרימן", ברמת גן אף הוא. ייצורם של ממתקים ושוקולדה הפך עתה לחלק חיוני של כלכלת המלחמה הבריטית, ומכאן גם למרכיב משמעותי בכלכלת המלחמה של פלשתינה-א".⁴⁸

רקע זה מאפשר לשרטט את העלייה בחשיבותה של המחלקה לייצור סוכריות ב"עלית" שבה הועסקה יהודית צורי ושאותה ניהל פייבוש קופילוב. קופילוב נולד בקרוסטפילס שבבלטיה, התחנך בריגה, ומגיל צעיר עבד בבית החרושת לממתקים "לאיימה", שאותו ייסדו אחיו וגיסו. ב-1934 היגר לפלשתינה, והצטרף להקמת "עלית". בהיותו חבר לעסק משפחתי הוא נבחר לנהל את מחלקת הסוכריות, ובסתיו 1941, והוא בן 42 (ונשוי), קלט את יהודית בעבודה. הוא היה אחראי עתה על כעשרים פועלות שאת שמן של רבות מהן, בפרט העובדות הזמניות שמשפרן גדל והלך, כלל לא הכיר.⁴⁹ מחלקת הסוכריות, שהדרישה לתוצרתה עלתה, הייתה חלק ממבנה רחב ידיים בן שתי קומות של בית החרושת ובו אולמות ייצור וניהול. המחלקה עצמה נחלקה לאולם מכונות הייצור והאריזה – שבה עבדו פועלות ותיקות וחדשות – ולמשרדו של המנהל. גישתם המודרניסטית של מנהלי המפעל הכתיבה את חלוקתו הפיזית המרחבית ואת נוהלי העבודה במחלקות, ולכן גם את סגנון יחסי העבודה בו. ימי העבודה הוסדרו בצורה קפדנית: הם החלו בשעה שבע בבוקר והסתיימו בשעה שלוש או שלוש וחצי, לפי משך ההפסקה שניתנה לפועלות. כל חריגה מעבר לפרק הזמן הזה דרשה את אישורם של מנהל המחלקה ומנהל החשבונות שהיה אחראי על כרטסת העובדות ועל משכורותיהן. ההפרדה בין החללים הייתה חלק מהסגנון הניהולי אשר הדגיש היררכיה וסמכות, בפרט בתעשיית המזון הממוכנת שבה שולבה ההפרדה בשיקולים של היגיינה

את מבוקשם בדמות כמה שינויים במכס על סחורה מיובאת ועל חומרי גלם. ראו: OWNERS OF SWEET FACTORIES TO THE STANDING COMMITTEE OF COMMERCE AND INDUSTRY (8.7.1938)

ארכיון המדינה מ-13/1455.

46 על השפעת הביקוש של הצבא ראו מצר "התעשייה היהודית", לעיל ה"ש 11, בעמ' 120-124.

47 NAAFI, THE NAVY, ARMY AND AIR FORCE INSTITUTES, הוקמה בראשית שנות העשרים על ידי הממשלה הבריטית כחברת שירותים שפתחה והפעילה מוסדות לשעות הפנאי עבור חיילים אשר שירתו בצבאות האימפריה ועבור משפחותיהם. לצד מכבסות, בתי מרזח ומרכולים, פעלו קנטינות צבאיות במתכונת שהיוותה את הבסיס ליצירת השק"ם בשנת 1948.

48 Strauss, לעיל ה"ש 39.

49 מספר הנשים והנערות שעבדו בבית החרושת היה כ-400 מתוך כ-500 עובדים קבועים וזמניים. ראו גם עדותו של אויגן קוויאטין, מנהל הכספים של "עלית", ארכיון המדינה פ-5/759.

וביקורת איכות. בה בעת היא אפשרה למנהל המחלקה להפעיל פיקוח צמוד על העובדות ועל סוגי העבודות שהן נדרשו להן במהלך יום העבודה. המבנה הניהולי השפיע ללא ספק על ההערכה הרבה שזכתה לה "עלית" מן הבריטים ועל רצונם להעמיק את ההתקשרות עימה.⁵⁰ המבנה הסמכותני של "עלית" ככלל, ושל מחלקת הסוכריות בתוכה בפרט, השתקף – בפרט בתקופה זו של המלחמה – בתנאי העבודה של הילדה העובדת מול אלו של מנהל המחלקה: בפערי השכר ביניהם,⁵¹ באזורי המגורים שלהם,⁵² במרחק שהיה עליהם לעבור כדי להגיע לבית החרושת בכוקר יום העבודה ולשוב ממנו בסופו,⁵³ ובמערכות היחסים במקום העבודה.⁵⁴ זאת ועוד, רוב הפועלות במחלקה של קופילוב היו צעירות, גם אם לא בגילה של יהודית צורי, ולפי עדותה בחקירה יחסו המילולי והפיזי אליהן לפני התקרית היה תקיף ולעיתים אלים. מועצת פועלי רמת גן התריעה בפני מנהל "עלית", אליהו פרומצ'נקו, על הטרדת פועלות מצידו של קופילוב, וכמה שנים מאוחר יותר הוא אף נמצא אשם בהכאת פועלת.⁵⁵

ג. סיפור המעשה

עבור יהודית צורי חוויית העבודה ב"עלית" הייתה קשה מלכתחילה, בפרט לאור העובדה שהמפעל נחשב למקום עבודה ראוי ונמשכו אליו עובדות רבות כמוה, שחלקן אף קיוו שתנאיהן כאן יהיו טובים מאלה שהוצעו בבתי החרושת הוותיקים יותר בענף הממתקים

- 50 על מבנה בית החרושת ראו "עלית" הארץ 1940.7.5.
- 51 נערה עובדת ב"עלית" הרוויחה בתחילת העסקתה 135 מילים. שכרה של יהודית בדצמבר 1941, חודש לאחר שהתקבלה לעבודה, עלה ל-150. שכרו של קופילוב היה גבוה מזה של יהודית, אך עיקר התגמול שקיבל היה מתוקף אחזקותיו במפעל, והריבדנדים הנדיבים שהוא ואשתו קיבלו. באביב 1939 מלאו חמש שנים לייסוד "עלית" ברמת גן, והעיתונות דיווחה שהון המניות שלה עלה (בין 1934–1939) מ-8,000 מא"ל ל-25,000 לא"י, כאשר הושקעו בבית החרושת במהלך חמש השנים הללו 50,000 לא"י. ראו "חמש שנים לבית חרושת המעסיק 200 עובדים" דבר 1939.6.3. גם בקרב הפועלים הופלו הנשים לרעה: בעוד שפועלות במחלקת השוקולדה הרוויחו בין 180–230 מילים בשנת עבודתן הראשונה (פועלות העטיפה; המיומנות פחות הרוויחו בין 165–210), פועלים בלתי מקצועיים בעלי משפחה הרוויחו בין 350–370, ורווקים בין 150–300. ראו מועצת פועלי רמת גן למחלקת העבודה הממשלתית (24.10.1943) ארכיון תנועת העבודה במכון לבון 119-1-64-250-IV.
- 52 קופילוב גר בשדרות רוטשילד, שנחשב לרחוב יוקרתי, ואילו יהודית גרה בנווה צדק.
- 53 גם כאשר המרחקים היו דומים, דרכי ההגעה היו שונות. צורי נאלצה להגיע ברגל ואילו קופילוב נהג לרמת גן.
- 54 בקיץ 1941 ערכנה הממשלה תקנות שהתייחסו לעבודת פועלות בבתי חרושת במשמרות לילה והגבילה את משך העסקת נשים בלילות, אולם אכיפתן הייתה רפה. ראו "תקנות עבודה לפועלות" הארץ 1941.7.3; ח. כצנלסון "חוקי הגנה לנוער ולאשה בעבודה" ידיעות עירית תל-אביב 10-11 (15.11.1943).
- 55 ראו מכתבו של אהרן בקר, מזכיר מועצת פועלי רמת גן, להנהלת "עלית" (22.2.1942), הארכיון הציוני המרכזי S9/1962; ראו גם התקרית, כמה שנים לאחר מכן, שבה תקף קופילוב עובדת ב"עלית" לעיני עדים: "מנהל עבודה נמצא חייב בתקיפת פועלת" הארץ 1945.6.18.

ביפו ובתל אביב. מראשית עבודתה ב"עלית" חשה צורי בהבדל בין היחס הקשה של קופילוב אליה לבין זה שניתן לפועלות אחרות, והיא שיתפה אותן בכך. קשה לדעת אם ההבדל נבע מכך שהיא התנסתה בקשיי הסתגלות וחניכה ראשוניים של נערה שזה עתה נעשתה עובדת, ובמקום עבודה ובסביבה לא מוכרים. העובדה שבענף הממתקים לא הייתה חובת התלמדות, בוודאי לא לעובדות זמניות, שללה את האפשרות שהתנסותה הקשה של יהודית נבעה משלב הכשרתה בעבודה. "הייתי צריכה להתחיל לעבוד ב'עלית' ב-7:00 בבוקר", העידה יהודית, "הייתי צריכה לקום ב-4:00 בבוקר. הנאשם נתן לי את העבודה הכי קשה במפעל כמו שכל הבנות יכולות להעיד. הייתה לי טינה על זה. שנאתי אותו. הייתי צריכה ללכת כל היום מחדר חם לחדר קר. הייתי הפועלת הכי צעירה שעשתה את זה. הייתי בתקופת מבחן בעבודה. עבדתי כמעט 3 חודשים במפעל ב'עלית'. מלבד כמה ימים ראשונים, הנאשם נתן לי עבודה קשה".⁵⁶ כך או כך, ימים מועטים אחרי שהחלה לעבוד נטפל אליה קופילוב, והיא ניצבה לפתע חסרת הגנה. "התלוננתי לגבי העבודה הקשה, והוא ידע שהייתי במצב כלכלי קשה", העידה יהודית. גילה הצעיר והיותה מועסקת באופן זמני רק הגבירה את חשיפותה ואת התלות במנהל העבודה שלה, ואף את תיעובה לעבודת הניקיון שהקצה לה.⁵⁷

קופילוב מצידו היה כול יכול. כמי שעבד ב"עלית" מיום ייסודה ברמת גן הייתה לו היכרות אינטימית עם המפעל ונוהלי העבודה בו, והפועלות היו תלויות בו בניהול זמן העבודה ובאישור שעות נוספות. ביום חמישי ה-31 בדצמבר 1941, לקראת סיום העבודה, ביקש קופילוב מצורי ומכמה פועלות אחרות להישאר ולנקות מכונות. ביום המחרת נועד המפעל להיות סגור לצורך ספירת מלאי, וייתכן שנדרשו פעולות ניקיון שלא בוצעו כבשגרה. יהודית נשארה לנקות את המכונות עד השעה ארבע, חצי שעה לאחר שעזבו הפועלות את המחלקה. כאשר היא הניחה את חלקי המכונות במשרדו של קופילוב הייתה מחלקת הסוכריות ריקה, למעט המנהל שכנראה ידע שהמקום יהיה ריק מאדם בשעות אלה. הוא פנה אליה בהצעה. הצעתו הייתה לקשר אותה עם מכר שלו שיוכל להציע לה עבודה חילונית בתל אביב. לשם כך עליהם להיפגש למחרת בערב בשעה שמונה, מחוץ לבית הקולנוע "ערך" בנווה צדק, הרחק מבית החרושת וקרוב מאוד לביתה של הילדה.

עבודה בתל אביב עשויה הייתה לקצר בזמן רב – אולי בשעות – את דרכה לעבודה בכל בוקר וערב. גם העבודה הקשה ב"עלית" ויחסו הקשה של קופילוב עצמו הפכו את ההצעה למפתה אף יותר. עבור צורי היה שינוי כזה עשוי להיות מבורך: היא תוכל להרוויח שעות רבות של תנועה מדי יום, ואולי אף להעלות את שכרה הנמוך. לא פחות מכך, יש להניח כי ידעה שאין לעבודתה ב"עלית" אופק ארוך טווח, ועבודה חדשה הייתה אולי עשויה להציע לה ביטחון תעסוקתי רב יותר. היא הייתה תלויה בקופילוב כמנהל, ותלויה בו רק גברה נוכח המצב הכלכלי הקשה במשק בכלל ובביתה בפרט. כאשר הציע לה עבודה חדשה בתנאים

56 ארכיון המדינה פ-57/59.

57 תקנה שתיקנו הבריטים ב-1928 קבעה שהעסקת ילדים במפעלים תעשייתיים מותרת מעל גיל 12. רק ב-1945 שונה הגיל ל-14, וזאת בהתאם לאמנה של משרד העבודה הבינלאומי שנוסחה בושינגטון ב-28.11.1919. בפועל לא יישמו הבריטים את התקנה בפלשתינה ועסקו מעט בהגנה בפועל על ילדים עובדים. ראו: צבי בר-ניב "חקיקה ושיפוט בתש"ה" על המשמר Assaf Likhovski, Law and Identity; 7:9.1945, לעיל ה"ש 17, בעמ' 97-104.

נוחים יותר מעבודתה הנוכחית, הייתה תלויה בו עוד יותר. לכן, חרף העובדה שהעידה כי תיעבה אותו ואת עבודתה עוד קודם לתקריט, היא הסכימה לפגוש אותו מחוץ לקולנוע "עדן" כדי לשמוע את הצעתו ולקדמה, ואף סיפרה על כך לאימה. הם נפגשו מחוץ לקולנוע בשעה שמונה ונסעו במונית למלון "לתייר" ברחוב מזא"ה.

המפגש עם מכרו של קופילוב במלון לא התקיים כלל. "הייתי בטוחה שהוא הלך לקרוא לחבר שלו", העידה יהודית. "שום דבר בהתנהגות שלו לא גרם לי לפחד". יותר מכך, מהעדויות לא ניתן לדעת לאשורו את שהתרחש עתה בחדר המלון. צורי טענה בחקירתה שקופילוב נעל אותה בחדר בניגוד לרצונה, וכי אנס אותה בכוח. פייבוש מצידו הכחיש את המעשה הברוטלי מכול וכול: "מעולם לא הלכתי איתה", העיד. במסמך אחר, אשר מופיע בסוף התיק תחת הכותרת "הצהרה חסויה של קופילוב", מפורט מהלך המגע המיני שקיים עם צורי ובמסגרתו סיפק מידע לעורך דינו, פיליפ ג'וזף, על בעיות אין אונות שמהן סבל, כהוכחה לכך שלא התקיימה חדירה.⁵⁸ זאת, בניגוד גמור לטענותיו במשפט. המסמך הזה היה, כאמור, חשוף עבור החוקרים, אך לא היה בנמצא עבור התובעים ועבור השופט. כך או כך, גרסותיהם על שאירע בהמשך הערב היו דומות: יהודית ביקשה לעזוב את החדר ויצאה אל הרחוב. קופילוב מיהר אחריה והציע לה לקחת אותה במונית בחזרה אל מקום פגישתם בקולנוע "עדן". תחילה היא סירבה, אך בהמשך הסכימה ובאחת עשרה בלילה הם נסעו יחדיו במונית חזרה לפתח בית הקולנוע. יהודית ירדה מן המונית ופייבוש המשיך לדרך. אימה של יהודית, שציפתה לכתה ברחוב, דאגה לה ויצאה לחפש אותה ברחבי השכונה. משראתה אותה יורדת מן המונית היא נזפה בה והכתה אותה נמרצות על שבוששה לשוב.⁵⁹

ד. בטרם חקירה ומשפט

ימים ארוכים לא יכלה יהודית לדבר על שאירע לה – אף לא עם אימה ובני משפחתה. "בימים האלו ובמהלך הימים האלו", העידה האם, "היא לא סיפרה לי כלום וביום ראשון היא הלכה לעבודה למרות שהיא נראתה חלשה מאוד פיזית והיא המשיכה לעבוד". האם האמינה שאומנם היה מדובר בפגישה לשם הצעת עבודה, ושתיקתה של יהודית לא נראתה לה חריגה. המצב הכלכלי של משפחתה חייב את יהודית בימים הבאים לשוב לרמת גן לעבודה במחלקת הסוכריות, לפגוש את קופילוב המנהל, ולהימנע מלשתף את חברותיה לעבודה במה שאירע. "חזרתי לעבודה", העידה יהודית. "בין החזרה לעבודה וזה שסיפרתי לאמא שלי הנאשם אמר: 'אל תספרי את זה לאף אחד'. לא עניתי לו". רק כעבור שבוע היא אספה כוחות, סיפרה לחברתה לעבודה ב"עלית" שגרה בסמוך לה, וזו שיתפה גם את אימה של יהודית. מרגע זה היא חדלה לעבוד בכית החרושת, שבועות ספורים לאחר שהחלה את עבודתה. כעובדת זמנית היא לא קיבלה מ"עלית" פיצויי פיטורין, ולדברי מנהל הכספים במפעל: "לפי החשבונות שברשותי [הילדה] י"צ לא פוטר מעבודה. אינני יודע מדוע חדלה לעבוד. אין לי כל מושג בעניין".⁶⁰

58 הכותרת באנגלית היא "Confidential Statement of Kopelov".

59 ארכיון המדינה פ-5/759, 48, 58.

60 ארכיון המדינה פ-5/759.

כאשר שמעה האם מבתה על שהתרחש היא פנתה לעצה לדוד של בעלה המנוח ולרעייתו. הדוד, אליהו התשואל, נמנה עם קבוצה של פרופסיונלים שפעלו במערכות חברתיות שונות של האליטה היישובית הנמוכה, זו שלא שימשה בתפקידי הנהגה. הוא נולד בחיפה ב-1890 למשפחה שהגיעה לפלשתינה מטטואן שבמרוקו באמצע המאה ה-19, ושהדמות הבולטת בה היה סבו מסעוד – רבה הראשי של טבריה ולאחר מכן של חיפה. אליהו למד בכי"ח בחיפה, ולאחר מכן הוכשר להוראה במוסדות של כי"ח בצרפת. בסיום לימודיו עבר לקהיר שבמצרים, שם שימש מורה. הוא שלט בעברית, אנגלית, ערבית וצרפתית, ובתקופת שהותו בקהיר יסד את האגודה היהודית-לאומית "הנוער העברי". בשנים 1907-1918 היה מורה בבית הספר של יק"א בפתח תקווה, שם לימד ערבית, עברית, צרפתית, התעמלות וציור. בשנת 1918 השלים את לימודי המשפטים בירושלים והחל לעבוד במנגנון המשפט המנדטורי כעוזר ראשון לתובע הכללי הבריטי, ולאחר מכן כתובע כללי בירושלים (Acting Public Prosecutor) מטעם היועץ המשפטי של ממשלת המנדט.⁶¹ הוא פרש מתפקידים אלה ב-1926 (כנראה מתוך ביקורת על הבריטים),⁶² ולאחר שפרש המשיך לעבוד כעורך דין בתל אביב. עם הקמת התנועה הרוויזיוניסטית נמנה עם האגף הספרדי של התנועה, והיה בין מייסדיה של הצה"ר בתל אביב. בכחירות לאסיפת הנבחרים השלישית (1931) נמנה התשואל עם המועמדים של רשימת "תומכי ז'בוטינסקי מעדות המזרח". בכרוזיה, שהתשואל השתתף בניסוחיהם, ביקרה הרשימה בחריפות את התנועה הציונית ואת ההסדרות הכללית על יחסן המפלה כלפי עדות המזרח. הוא המשיך בפעילות זו גם בשנות הארבעים, ובעת הפרשה פעל כעורך דין פרטי.⁶³

כמי שהכיר היטב את הלכות הבוררות העממית בפלשתינה ואת מערכות המשפט העות'מנית והבריטית יעץ התשואל למשפחת צורי לפעול בכמה מישורים. תחילה הוא קישר את יהודית ואימה לרופאה הבכירה סוניה בלקינד (מהוותיקות ומהמכובדות שברופאי היישוב היהודי) על מנת לקבוע את שאירע לילדה, וכדי להתכונן להגשת תלונה במשטרה שבה עשויה בלקינד לשמש כעדה מומחית. בה בעת הוא פנה לחוקר הפרטי דוד תדהר כדי שימצא פרטים על קופילוב. יתרה מזאת: בציפייה שיצליח למנוע התערבות שלטונית ולהסדיר את הפרשה בדרך לא פורמלית פנה התשואל לאליהו פרומצ'נקו, הבעלים של "עלית" ומנהלה הבכיר, וגיסו של אביו של קופילוב. הוא הציע, תחילה לפרומצ'נקו ולמחרת גם לקופילוב עצמו (אשר כאמור היה נשוי), שהלה יישא את יהודית לאישה בנישואין פיקטיביים, ויתחייב בגירושין ובתשלום פיצוי לפי סכום גבוה שייכתב בשטר הכתובה. "ניסיתי למנוע מהאמא להרים סקנדל ורציתי להסתיר את העניין לטובת שימור הכבוד המשפחתי", העיד התשואל. פנייה זו הייתה מעניינת במיוחד, כיוון שהתשואל לא ידע כי בין אליהו פרומצ'נקו ובין פייבוש קופילוב היו קשרי משפחה דרך נישואין. ההצעה נועדה, כפי שהתשואל עצמו הגדיר,

61 .PALESTINE GAZETTE Sep 1, 1924

62 .PALESTINE GAZETTE Mar 15, 1926; PALESTINE BULLETIN May 17, 1925

63 דוד גאון יהודי המזרח בארץ ישראל א 224 (1928); אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובנויו (דוד תדהר עורך); יגאל ביטון חובכי ציון ממרוקו 138 (2019); אגודת העתונאים בתל אביב ספר השנה של העתונאים התש"ד 61 (1943).

לשמור על כבוד הילדה ומשפחתה, לשמור על יוקרתו החברתית של קופילוב, ובפועל להימנע מחקירה משטרתית, מהתערבות השלטונות וממשפט.⁶⁴ כמי שגדל ובגר בחיפה תחת השלטון העות'מני התבסס התשואל בהצעתו על נוהג עתיק, וניתן לראות בה את השתקפות היכרותו העמוקה עם הנוהג ועם עיגונו הדתי-קהילתי. קרבתו המשפחתית של התשואל ליהודית ודאי השפיעה גם היא – ברצותו להגן עליה ועל אימה, ביודעו את עלות המשפט הצפויה למשפחה קשת-יום, ואולי אפילו על שמו שלו. בה בעת שיקפה ההצעה את יחסי הכוחות בין הצדדים. לפני שפנה לקופילוב עצמו הוא הציעה למנהל הבכיר בהיררכיה של בית החרושת, ובכך מסגר את ההצעה במערך הכוח וההיררכיה הרחבה. ההתעלמות של ההצעה מרגשות הילדה, וההמרה של יחסי ההעסקה במקום העבודה בינה לבין מנהלה לסוג יחסים אחר במרחב החברתי, לימדו על הבנתו העמוקה את פערי הכוח ביניהם ועל חוסר היכולת למחוק את הפערים הללו. ולא זאת בלבד: ההצעה שיקפה גם את הבנתו של התשואל את היתרון הפוטנציאלי של קופילוב במידה שייגיע העניין לדיון משפטי – כמי שמפעלו עובד עבור מאמץ המלחמה הבריטי, וכמי שיש לו אמצעים רבים לממן את הגנתו. הניסיון שצבר התשואל כתובע ממשלתי ודאי סייע לו להבין את המסלול שבו ינוע משפט כזה, ואת מערך השיקולים הרחב שיישקל בו על ידי התובע הכללי ועל ידי השופטים. אין פלא לכן שההצעה עצמה הוצגה במשפט עצמו כחלק מעדותו של התשואל, והיא אף זכתה לתהודה בעיתונות כחלק מה"פיקנטריה" שליוותה את המשפט.⁶⁵ פרומצ'נקו וקופילוב דחו את ההצעה על הסף, זה אחר זה. "אמרתי שלא חיללתי אותה. לא ידעתי כלום. זה ניסיון לסחיטת כסף", טען קופילוב בתצהיר שהגיש לשופט. הדחייה העידה הן על הביטחון העצמי של החשוד ושל בני משפחתו בצדקתו, והן על הרקעים התרבותיים השונים שמהם באו ועל ביטחונם בגורל החקירה.⁶⁶ הספנה עם ההצעה הייתה משולה עבורם לפחיתות כבוד, להזמנה למלשינות, ולהפרת הקוד המשפחתי שנשמר במשפחה הרחבה ובחברותה המשפחתית של מנהלי בית החרושת. נראה שיהודית לא הייתה שותפה להצעה כלל, ודומה שהתשואל ניגש אל פרומצ'נקו כראש משפחה אחד אל ראש משפחה אחר ("משפחת 'עלית'"). עם זאת, משנחתה הצעתו, ידע התשואל כיצד להכין את צורי לקראת הגשת התלונה במשטרה, שהרי כאמור שימש בעברו כתובע הכללי של ממשלת המנדט. התשואל גילם את הזיקה התרבותית בין המשטר העות'מני ואחיותו הפוליטית והניהולית הרופפת יותר ובין זה המנדטורי שבו התערבה המדינה יותר בחיי היום-יום של

64 ארכיון המדינה פ-5/759.

65 "קרובי הילדה הציעו לקופילוב נישואין פיקטיביים" הבקר 10.6.1942. לרקע היסטורי ראו:

AMIRA SONBOL, *Rape and Law in Ottoman and Modern Egypt, in WOMEN IN THE OTTOMAN EMPIRE: MIDDLE EASTERN WOMEN IN THE EARLY MODERN ERA* (Madeline C. Zilfi, ed., BASAK TUG, POLITICS OF HONOR IN OTTOMAN; למסורת דתית ועממית בעניין זה ראו: ANATOLIA: SEXUAL VIOLENCE AND SOCIO-LEGAL SURVEILLANCE IN THE EIGHTEENTH CENTURY. 127–154 (2017).

66 על נישואי קטינות במרחב העות'מני ראו ירון בן-נאה "מיגרד נשי והגבלתו בתקנות בענייני מוסר של יהודי האימפריה העות'מאנית" פעמים 105–106, 127, 136 (2005). על עולמם התרבותי של קברניטי "עלית" אשר עלו מריגה, בירה אירופית בעלת חשיבות כלכלית וגוון קוסמופוליטי, ראו בנימין זיו "על יהודים", לעיל ה"ש 36.

האזרחים – כלכלית ומשפטית כאחת. התשואל ביקש להימנע מהתערבות המדינה במקרה כיוון שהבין את נחיתות עמדתה של צורי מול קופילוב, אך הוא היה ערוך לסייע לה גם בנבכי הדין הפלילי של "מדינת המנדט". דחיית ההצעה של התשואל סללה לפיכך את הדרך להגשת התלונה במשטרה, ולאחר מכן למשפט עצמו.⁶⁷

ה. האשמה שאין להשיב עליה

כל עוד הפרטים על מה שהתרחש בין פייבוש ליהודית בחדר המלון היו ידועים רק להם, וכל עוד חלק מהידע הזה נותר בחוג המצומצם של כמה יודעי דבר בקרב קרוביהם, לשום גורם חיצוני לא הייתה אפשרות לדעת על השינוי הקיצוני שחל בין יהודית לפייבוש מיחסי ההעסקה הישירים במקום העבודה לברוטליות של המפגש ביניהם. בסוף ינואר 1942, שלושה שבועות לאחר האירוע, נראה היה שמצב זה ישתנה כאשר עו"ד התשואל הגיש בשמה של יהודית תלונה במשטרה נגד קופילוב על בעילת קטינה ואונס.⁶⁸ במהלכה של חקירת המשטרה, שנמשכה כשישה ימים ושהסתיימה במסדר זיהוי, נגבו עדויות מיהודית ומפייבוש ומעדים נוספים, והיא סיפקה פרטים רבים על מהלכיהם של המעורבים בפרשה ועל אופן התייחסותם למה שהתרחש ביום האירוע. פרטים אלה עובו בעדויות נוספות שנשמעו במשפט עצמו, שנפתח חודשיים וחצי לאחר החקירה, ובדברי הסיכום של השופט. אלא שלצד עושר הפרטים שסיפקו העדויות הפרידו דברי החקירה והמשפט בצורה ברורה בין האירוע לבין ההקשרים האישיים והתקופתיים שבהם התרחש, וכך קיבעו עוד יותר את תצורת הכוח ביחסים ביניהם. לכך היו היבטים שונים שהבליטו העדויות.

העדים שנחקרו במשטרה והעידו במשפט היו ברובם הגדול מחוץ למסגרת של בית החרושת. ביניהם היו נערים משכונת מגוריה של יהודית שהיו עדים למפגש של יהודית ופייבוש בפתח בית הקולנוע, נהג המונית שהסיע את השניים למלון, הרופאים שבדקו את יהודית ושוטרים שהשתתפו בחקירה. העד היחיד מהמפעל עצמו היה יבגני קווייטיץ, האחראי על הכספים ועל כוח האדם בהנהלת "עלית". הוא מסר פרטים טכניים על העסקתה של יהודית ו"שחרורה" מעבודה, ולא נשאל כלל על יחסי ההעסקה בין השניים. מנהלי "עלית", שידעו על המקרה ממגעם עם התשואל, לא הוזמנו כלל לתת עדות, ואף לא עובדות ועובדים שעבדו לצידה של יהודית בתקופת העסקתה הקצרה.

67 ארכיון המדינה פ-5/759; ליחס ביישוב למקרי אונס ראו ORNA ALYAGON DARR, PLAUSIBLE CRIME STORIES: THE LEGAL HISTORY OF SEXUAL OFFENCES IN MANDATE PALESTINE 78, (2018) 103–104 (להלן: ALYAGON DARR, PLAUSIBLE CRIME).

68 ס' 152 לפקודת החוק הפלילי, 1936: "כל אדם (א) הבוועל אשה שלא כחוק נגד רצונה והוא משתמש בכפיה או מאיים עליה שימיתנה או שיגרום לה חבלה גופנית חמורה, או כשהיא נטולת הכרה או כשאינה יכולה מסבות אחרות לעמוד נגדו, או [...] (ג) הבוועל ילדה פחות מבת ט"ז, או השוכב את ילד פחות מבן ט"ז, יאשם בפשע ויהיה צפוי לארבע עשרה שנות מאסר. ואם נעשה פשע זה עפ"י פסקא א' מסעיף זה, קוראין לפשע בשם אינוס". באותו סעיף מופיעה הקלה באחריותו של אדם אשר הייתה לו "סיבה מספקת להאמין שהאשה היתה בת שבע עשרה שנה, ואם יוכח שהיתה לו סיבה סבירה להאמין שגיל האשה היה בין שש עשרה לשבע עשרה שנה". סנגוריו של קופילוב לא העלו את הטענה הזו.

פרטים מעטים על ההקשרים הרחבים הללו ניתנו על ידי יהודית, אימה ופייבוש עצמו, אולם הם נותרו עלומים לאור השאלות שהופנו אליהם בחקירה ובמשפט. חוקרי המשטרה התעניינו בעיקר בתנועותיהם של השניים ביום האירוע, בעדויות שיכלו להאירן ולאששן, ובבדיקות הרפואיות שנועדו לשפוך אור על רקעם ועל מצבם הגופני לפני האירוע, במהלכו ולאחריו. יחסי ההיררכיה והסמכות במקום העבודה בין פייבוש ליהודית נותרו מחוץ למפגש ביניהם, ויחסי הכוח ביניהם לפני ערב האירוע, כמו גם יחסה של ההנהלה לאורח התנהלותו של קופילוב במשרדי המחלקה ולחשיפותה של יהודית כילדה עובדת שעבדה זמן קצר במפעל, נתפסו כלא-רלוונטיים.

לכך תרמה העובדה שנוכחותה של יהודית בהצעת הנישואין הפיקטיבית ובהגשת התלונה הייתה בשמה בלבד, בעוד שנוכחותה בביקור אצל הרופאה הייתה טכנית למדי. היא נדרשה לספק עדות ולאפשר לרופאה לבחון את גופה, מבלי שחוויותיה מן האירועים או ההקשרים שבהם נוצרו יזכו לנוכחות במשפט. כך, אף על פי שראשיתה של מערכת היחסים בין צורי ובין קופילוב הייתה מערכת יחסי עבודה שבין מנהל ובין פועלת; וחרף העובדה שראשית המעשה עצמו הייתה במהלך עבודתה של יהודית במפעל, כאשר לפחות בחלק מהזמן – על פי עדותה של יהודית – שהו במקום פועלות נוספות; וחרף העובדה שהמנהל הבכיר של "עלית" עורב בנושא; חרף כל אלו – לא נקראה אף לא פועלת אחת ממחלקתו של קופילוב להעיד, וגם לא הבעלים והמנהל הבכיר אליהו פרומצ'נקו. לעומת זאת, התשואל הופיע על דוכן העדים והסביר את השתלשלות האירועים מנקודת מבטו. אלא שכישלון הצעתו של התשואל לפרומצ'נקו יצר חלל ריק שלתוכו נכנסה "המדינה" בדמות החוקרים ובית המשפט: שופט השלום, בנימין הלוי, שהסכים לבקשתו של קופילוב להעביר את המשפט לבית המשפט המחוזי, והתובע, שבחר להתמקד בקו חקירה אשר הותיר את ההיכרות ואת יחסי העבודה בין הצדדים מחוץ למשפט. אומנם חסר מידע לגבי הסיבות שבגינן התנהל המשפט בערכאה גבוהה ולא מול שופט שלום כפי שנידון בתחילה, אולם ניתן לשער כי זיכוי מול שופט מחוזי היה מהדהד בעוצמה רבה יותר מאשר זיכוי בבית משפט השלום, ולכך כנראה כיוונו הסנגורים.

הפרדה זו בין זהויותיהם של צורי וקופילוב כעובדת וכמנהל לבין המפגש ביניהם מחוץ למקום העבודה קיבלה ביטוי מוחשי בתגובתה של ההסתדרות לשמע החשד באונס. כשבועיים לאחר שהסתיימה החקירה, וכחודשיים לפני שהחל המשפט, פנה אהרן בקר, מזכיר מועצת פועלי רמת גן וחבר במועצת פועלי תל אביב, להנהלת "עלית". כאשר הוא מדגיש את השמועות על "התנהגותו הבלתי מוסרית לגבי אחדות מהפועלות", ואת האשמת קופילוב במעשה אונס שעומדת להתברר בבית המשפט המחוזי, דרש בקר להשעות את קופילוב עד לסיום המשפט. תחילה השהתה "עלית" את תשובתה, ולאחר שבוע הודיעה להסתדרות על התנגדותה להשעיה כל עוד לא התבררו הדברים. התגובה של ההנהלה העידה על עוצמתו של בית החרושת, ועל ביטחונה העצמי של ההנהלה בסגנון הניהול שלה ושל קופילוב. בה בעת חשפה תגובת "עלית" את חולשתה של ההסתדרות ואת כישלונה להשפיע על המתרחש במפעלים הפרטיים, ובפרט בייצוג עובדים זמניים וילדים עובדים. ייתכן שחולשתה זו של ההסתדרות השפיעה אף על התנהלות המשפט עצמו. יכול להיות שבהעדר גיבוי אפקטיבי לפועלות מצד ההסתדרות הן סירבו למסור עדות לשוטרים או לבוא להעיד במשפט, מתוך חשש למשרותיהן. תהא הסיבה אשר תהא להעדרן של הפועלות מן המשפט, העדרו של

מקום העבודה כאתר רלוונטי לבחינת מערכת היחסים בין צורי ובין קופילוב הפכה את ההיבט הזה ביחסיהם לנפקד מן המשפט, והטילה את כל נטל ההוכחה על הראיות הדלות ועל העדויות הבעייתיות על שהתרחש בערב המפגש בין צורי לקופילוב. כך, נוצרה זיקה בין חולשה זו לבין העדרה של ההתייחסות למקום העבודה בשאלות החוקרים ובמשפט.⁶⁹ מכאן גם חשיבותו של היחס המורכב בין היחסים בין מעסיק לעובדת בתוך מקום העבודה – יחסים אשר אליהם, כאמור, לא הייתה לתובעים גישה – ובין מערכת היחסים בין קופילוב ובין צורי מחוץ למקום העבודה – מערכת יחסים אשר קשה הרבה יותר לעמוד על טיבה. הדרך שבה התערו מקום העבודה והחיים מחוצה לו לא באה לידי ביטוי במשפט כלל. כאמור, ההתרחשויות בערב המקרה החלו מחוץ לקולנוע "עדן" בנווה צדק, הרחק מבית החרושת וקרוב לביתה של הילדה. לאימה סיפרה יהודית שהיא הולכת לפגוש את מנהל המחלקה שלה ב"עלית" על מנת לשמוע על העבודה שהציע לה קופילוב – לכן גם יצאה שעה לפני כן, כיוון שפגישה בשמונה הייתה מאוחרת מדי לדעת אימה של יהודית. על פי עדותה, במהלך השעה הזו ניגש אליה גבר בשנות העשרים המוקדמות לחייו, יחיאל גמזו – צלם מיפו. הוא הגיע למקום בלוויית שני חברים לצפות בסרט, והם שוחחו איתה קצרות. כאשר שני החברים ביקשו להיכנס אל האולם, גמזו נותר לשוחח עם יהודית ואף ליווה אותה כאשר הלכה לחפש את קופילוב בסביבה. הלה הופיע בשעה שמונה, עטוי מעיל גשם וכובע, מה שהקשה על גמזו לזהותו מאוחר יותר במסדר זיהוי. השלושה החליפו כמה מילים וקופילוב הציע לה לבוא עימו לבית מלון בעניין הצעת העבודה. צורי היססה וסיברה, אך לאחר שהפציר בה היא נענתה. הם נסעו במונית לבית מלון ברחוב מזא"ה. בהמשך, עדותו של אותו גמזו, וחוסר יכולתו לזהות את קופילוב במסדר זיהוי, יצרו קושי מהותי לביסוס אשמת האונס והשפיעו על החלטתו של השופט האברד לסיים את המשפט מבלי לחייב את ההגנה לזמן עדים מטעמה. גם עדותה של צורי הייתה מבולבלת מעט. היא לא זכרה במדויק את כתובת המלון ואת פרק הזמן שעבר כשהייתה נעולה בחדר – מה שתורם להחלטתו של השופט האברד לפסוק על סיום המשפט. כאשר נשאל גמזו מדוע לא חזר בו לאחר שהבין עוד בתחנת המשטרה כי הצביע על האדם הלא נכון במסדר הזיהוי, ענה כי לא ידע שעומדת בפניו האפשרות לתקן את בחירתו.

חוסר העקביות בעדותה של יהודית והטעות בזיהוי מצידו של גמזו היו נקודות ששימשו את השופט האברד בהטלת הספק באמינות גרסתה של יהודית, ובהחלטתו להפסיק את המשפט. אך שתיהן נעשו על ידי צעירים חסרי ניסיון שחששו, כך עולה, מן המערכת. במובן זה, ניתן להציע הקבלה בין המגבלות שההיסטוריון מתמודד עימן בבואו לקרוא את הפרוטוקולים ובין טענותיו של השוטר נגד יהודית וגמזו וההתקפות הניכרות בטקסט על אמינותם בעקבות הטעויות הללו. כשם שהטקסט הכתוב המופיע בפנינו נעדר את הדקויות שהיו מאפשרות לנו להבין את העדויות לעומקן, כך נדמה כי השוטר, ואולי אף השופט, התעלמו מדקויות אשר היו מאפשרות להם להבין את טעויותיהם של יהודית ושל גמזו לעומקן. לכך תרמה

69 לציטוט ראו מכתבו של אהרן בקר להנהלת "עלית" (22.2.1942), הארכיון הציוני המרכזי S9/1962; לדיון במתח בין סוגי ידע שנאספים בחקר מקרי אונס וההקשרים הרלוונטיים להם ראו: ליאורה בילסקי "לפני זה לא עברנו על גדרות": העיר, האישה והמשוטט במשפט יעקובוביץ" המשפט טז 131 (2011).

העובדה שיהודית כמעט ונעדרה מן המשפט – במובן שבו העדויות שנגעו אליה התייחסו לגופה וכמעט שלא למצבה הנפשי, או לאירועים אשר הטרימו את המקרה. גם חברותיה לעבודה שיכלו לשפוך אור על ההקשר שבו התחוללו האירועים נעדרו ממנו כליל, ולמעשה מקום העבודה – המרחב שבו החלה הפרשה ועוצבו יחסי הכוח – נעדר מן המשפט כמעט לחלוטין.⁷⁰ בהעדר עדויות פיזיות למאבק, ובהמשך לבחירתו של התובע להדיר את "עלית" מן הדיונים, גם אימות האירועים שקדמו לכניסתם של יהודית ופייבוש לחדר במלון "לתייר" לא הספיקו כדי לספק את הוודאות הדרושה להרשאה פלילית.⁷¹

לערעור על אמינות הגרסה של יהודית ולסימומה המהיר של המשפט היה הד ציבורי קצר טווח, אך עוצמתי. המשפט התנהל כולו בדלתיים פתוחות, וקהל רב נכח בכל הישיבות בבית המשפט המחוזי בתל אביב. עיתונאים דיווחו בפרוטרוט על כל השאלות שהופנו ליהודית ולשאר עדי התביעה, ולא פסחו אף על הפרטים האינטימיים שנחשפו בעדויות הרופאים שברקו אותה. אפילו הצעת התשואל לנישואין פיקטיביים בין יהודית לפייבוש – הצעה שהוצעה בחדרי חדרים בטרם חקירה – נחשפה לאוזני הקהל ודווחה בעיתונות.⁷²

הפומביות והפרהסיה כמו שיקפו את ההיגיון של השופט ובית המשפט שחשיפת אופני הבדיקה הרפואית, הפירוק הגופני של ילדה שיועד לוודא ראיות, וברית הנישואין שיועדה לשמור כביכול על כבוד הצדדים – כל אלה היו חלק ממעשה נכון וראוי של הגנה על נורמות התנהגותיות של מנהל בכיר במפעל חיוני, ומפני האשמת שווא של עובדת חסרת ותק וניסיון. באמצעות הפומביות של הדיונים והדיווחים בעיתונים השונים נחשף הציבור לספרה פרטית של יחסים שסבבו סביב בית חרושת שבשנים האחרונות נעשה בפלשתינה, ואף בארצות סביב לה, למעין "אייקון" תעשייתי וצרכני. מכאן גם נבע העניין הרב שהמשפט עורר בראשיתו, ואולי אף הזדהות בסיסית עם יהודית והאשמותיה כלפי קופילוב.⁷³ ריתקה את הדמיון הציבורי לא עבודת ילדים בתעשייה – שהייתה עניין שבשגרה בכלכלת פלשתינה בתקופת המנדט, אלא הזירה התיאטרלית שהפגישה את הילדה העובדת עם מי שנתפס כבעל סטטוס חברתי ומעמד כלכלי בתקופה זו של המלחמה. הוסיפה לאווירה הזו העובדה שדמויות בעלות עוצמה מבית החרושת בעל היוקרה הציבורית לא זומנו כלל להעיד, והיו בבחינת מתן אישור לשתיקתה העוצמתית וביטחונה העצמי של האליטה הכלכלית של הנהלת בית החרושת ולגיבוי שהעניקה לאחד מחבריה. דומה שככל שנחשפו לעין הציבור בעיות הזיהוי והבלבול של העדים, ושל יהודית בפרט, כך גם התפוגגה ההזדהות עימה, כשקולה התומך של ההסתדרות ושל מועצת הפועלות לא נשמע כלל. אומנם ההסתדרות

70 לשאלת האמינות בעדויות ילדים ראו: ALYAGON DARR, PLAUSIBLE CRIME, לעיל ה"ש 67, בעמ' 55-60; להקשר של השאלה בהיסטוריה הבריטית ראו: LOUISE JACKSON, *The Child's World in Court: Cases of Sexual Abuse in London, 1870-1914 in GENDER AND CRIME* .IN MODERN EUROPE (Margaret L. Arno ed., 1999)

71 פ. קופילוב וזכה" דבר 11.6.1942; הבוקר 11.6.1942.

72 "המשך משפטו של פ. קופילוב" הארץ 9.6.1942; "גמר עדויות התביעה" הבוקר 9.6.1942; "קרובי הילדה הציעו לקפילוב נישואים פיקטיביים" הבוקר 10.6.1942; "היום הרביעי במשפטו של פ. קופילוב" הארץ 10.6.1942; "ה'סנסציה' בביה"ד המחוזי" ידיעות אחרונות 7.6.1942.

73 "מנהל נאשם בפיתוי ילדה-פועלת" הבוקר 21.4.1942; "נאשם באונס נערה" דבר 21.4.1942; "משפט אונס ילדה – לבית הדין" המשקיף 21.4.1942.

התפארה שהצליחה למנוע עבודת ילדים במשק היהודי, כשהיא מדגישה את ההיקף הנרחב של התופעה במשק הערבי (שנבעה, לדעתה, מהעוני בו), אלא שהיא התקשתה לדווח על הצלחה זו בפועלות שלה (ובכלל זה של מחלקת הנוער העובד בהסתדרות) במגזר הפרטי בכלל, ובמגזר התעשייתי בפרט.⁷⁴ במגזר זה, ובפרט בייצור מזון ובשירותי ניקיון, הכיסוי והתחולה של הסכמים קיבוציים היה מוגבל משום ההשפעה המוגבלת של ההסתדרות ומשום שמספר הילדים, הנערות והנערים שהועסקו באופן זמני ובלא הגנה עלה בתקופות קצובות וקצרות מועד. אף שחקר התעשייה הפרטית ביישוב היהודי מועט ולא ניתן לאשש את היקף התופעה, מקורות רבים מצביעים על חולשת ההשפעה ההסתדרותית בכללותה. אגודת פועלי המזון, שנוסדה ב־1937 והייתה חתומה על הסכמים הקיבוציים בחלק מתעשיות המזון, שיקפה חולשה זו היטב, בפרט כאשר היקף ההעסקה גדל במלחמת העולם השנייה. חולשתה של ההסתדרות הביאה לשתיקתה, וטבעי היה במצב זה שללא עדים תומכים התערערה גרסתה של יהודית והלכה והתחזקה הכחשתו של קופילוב – זו שקיבלה בסופו של דבר יתר תוקף בהחלטתו של השופט האברד לפטור אותו ואת עורכי דינו מלהשיב לאשמה ולזמן עדי הגנה.⁷⁵

1. אחרית דבר

ההיבטים המגדריים, הערתיים והמעמדיים של הפרשה היו עשויים מקשה אחת. במהלך המלחמה הואשם גבר מבוגר, אשכנזי, אשר נהנה מתמיכת משפחתו, מהחשבות בקרב משפחות התעשיינים ביישוב, בפשע – שנטל ההוכחה בו היה קשה במיוחד – על ידי נערה צעירה, יתומה מאב, ממשפחה מבני היישוב הישן ושקשייה החומריים מרובים. די היה באלו כדי להבין את מערכת יחסי הכוחות בין קופילוב ובין צורי. אולם, בה בעת לא ניתן להבין את יחסי התלות שלה בו במנותק מהממד החומרי שלהם ומהקשריו התקופתיים. מה שהביא את יהודית להסכים לפגוש את קופילוב מחוץ למקום עבודתה היה לא רק חששה מקופילוב עצמו או מפגיעה בשמה הטוב – שידעה שיוכתם כאשר בחרה להגיש את התלונה בהיעדר גיבוי משמעותי; אלא בעיקר חששה מאובדן עבודתה. לשון אחר: לא ניתן להבין את השתלשלות האירועים – מהסכמתה של צורי לפגוש את קופילוב, דרך בחירתה להגיש נגדו תלונה ועד החלטתו של השופט לבטל את המשפט – מבלי להבין הן את מצבן התעסוקתי הרעוע של פועלות בכלל, ושל פועלות צעירות וזמניות בפרט בזמן המלחמה, והן את כוחם של מעסיקים בכלל, ושל תעשיינים אשר תרמו למאמץ המלחמתי הבריטי בפרט.

אלו גם ההסברים להתעלמות החקירה והמשפט ממערכת יחסי העבודה ביניהם, ומבחירת החוקרים שלא להרחיב את מעגלי החקירה במשפט לפועלות נוספות או למנהלים נוספים מן המפעל. ההחלטה לא הייתה נטועה רק בנוהג המשפטי המקובל בראשית שנות הארבעים, ודומה שהתקבלה כבר במהלך החקירה הראשונה שניהלה המשטרה לקראת המשפט. עם

74 ראו דברי לוי אשכול ופנחס לבון בוועדת האו"ם ביולי 1947: 33RD MEETING OF THE UNITED NATIONS SPECIAL COMMITTEE ON PALESTINE OFFICIAL RECORDS OF THE SECOND SESSION OF THE GENERAL ASSEMBLY (3) July 16, 1947.

75 "משפט פ. קופילוב מתקרב לסיומו" הארץ 11.6.1942; "במשפט פ. קופילוב" דבר 11.6.1942; "פ. קופילוב יעיד היום" הבוקר 11.6.1942.

הגשת התלונה ביקשה המשטרה להרחיק את קופילוב מן המפעל לשבועיים, ומכאן עולה כי הנחת העבודה של החוקרים הייתה שבכואם לחקור את הפועלות תשפיע נוכחותו במפעל על תשובותיהן. היות שהייתה עדות – בדמות מכתב ממזכירות מועצת פועלי תל אביב – שפועלות כבר התלוננו על התנהלותו של קופילוב קודם לפרשת האונס, ניתן לשער כי הפועלות לא מסרו מידע מועיל לשוטרים כי חששו למשרותיהן, או שהשוטרים או התובע החליטו לא להישען על החומרים שניתנו להם, מסיבות ענייניות יותר או פחות. כך או כך, ניתן לייחס את השינוי בין מגמת החקירה של המשטרה למגמת החקירה של התובע במשפט לכוחה של "עלית" במגזר הפרטי ובכלכלת פלשתינה בזמן המלחמה: בין אם בתלות הפועלות במקום עבודתן, בין אם בבחירת השלטון להותיר את המפעל החשוב הזה מחוץ לטווח הנזק ההיקפי שעשוי היה להיגרם לו אילו היה מעורב במשפט.

משהסתיים המשפט חזר קופילוב לעמדתו בהנהלת המחלקה ב"עלית". מקיץ 1942 נעשתה "עלית" לספק הראשי של שוקולדה לצבא, ואף שנאסר לזמן מה שיווק שוקולדה לאזרחים מעמדה הכלכלי התחזק והלך. צורי לא שבה לעבוד בבית החרושת, ונמוג גם העיסוק הציבורי בפרשה. הדיה בעיתונות התפוגגו במהרה, לא נמצא להם כל אזכור במסמכי מועצת הפועלות, והיא אף לא הוזכרה כלל שלוש שנים מאוחר יותר, כאשר בית משפט מצא את קופילוב אשם בתקיפת פועלת במחלקתו. מכאן גם מסגורה של הפרשה כאפיוודה שהתרחשה בתוך התהליכים האינטנסיביים והמבניים שהתחוללו במקומות העבודה בשנים אלה של מלחמת העולם השנייה. אולם דומה שהאירועים שהתחוללו בין כניסתה של יהודית לעבוד ב"עלית" ומעשה התקיפה שבו האשימה את קופילוב לבין סיום הפרשה בהכרעתו של בית המשפט האירו באמצעות בחינה מיקר־היסטורית שלה פן משמעותי של השפעת המלחמה. אף שחקירת המשטרה והמשפט "רוקנו" את מהלכיהם ומעשיהם של צורי וקופילוב מהקשריהם החברתיים והכלכליים, הפרשה לימדה עד כמה קווי התיחום ביניהם היו מעומעמים, ועד כמה חזקה הייתה הזיקה בין הגילויים הייחודיים של יחסי מרות וכוח במקום העבודה לבין ביטויים הייחודיים של מעמד החברתי ויחסי הכוח ביניהם מחוצה לו. הזיקה הזו בין הנעשה בתוככי בית החרושת לבין המרחב האזרחי, הקהילתי והביתי שיקפה מבנה של יחסי כוח שהחלו להתעצב זמן רב לפני המלחמה; ושעתה, בעטייה של המלחמה, נעשו למארג אחד שלא ניתן היה לפרימה.

מארג זה מציג אתגר להמשך המחקר. ראשית, הצבתה של פרשת ההאשמה באונס בהקשרים הספציפיים של השפעותיה של מלחמת העולם השנייה, ובהקשרים ארוכי הטווח של התעצמות התעשייה הפרטית והגידול בהשתתפות נשים ונערות בכוח העבודה, מפנים זרקור לשאלת ייחודו של מקום העבודה בין כלל האתרים או המרחבים (רחוב, שכונה, בית) שבהם התרחשה התופעה של פגיעה מינית. בכל סוג של מקום עבודה – בית מלאכה, בית חרושת, משרד או פרדס – התפתחה מערכת יחסים ייחודית לו.⁷⁶ היררכיה, סמכות, הזדמנויות העסקה ותלות כלכלית הכתיבו יחסי כוח בתוך מקום העבודה ומחוצה לו, ומרחב אחד שבו נשים נחשפו לפגיעה מינית לא דמה כלל לאחר. שנית, בין מפעלי התעשייה הייתה שונות רבה: בגודל הפיזי, בהיקף ההשקעה, ברווחי הבעלים, במעמד הפוליטי,

Mary Bularzik, *Sexual Harassment at the Workplace: Historical Notes*, 12(4) *RADICAL AMERICA* 25, 28 (1978)

באופי המוצר שייצרו ובתרבות היחסים שנוצרה בהם. השונות בתעשייה, שבפני עצמה ביטאה את התיעוש המואץ שהתחולל בתקופה הנדונה, השפיעה על הברלים ביחסי הכוח בכל אחד מהם, כאשר יחסים אלה היו ודאי מושפעים מקלסטרונני הגיל, המגדר והעדה הספציפיים של הבעלים, המנהלים והעובדים בו. שלישית, המיקום היחסי של ענף כלכלי, של מוצר ושל מקום עבודה במערכות הקשרים של בעליו ומנהליו עם אליטות חברתיות ועם מערכות שלטון מצד אחד, ועם גורמים ממערכות השלטון מן הצד האחר, עיצב מנעד רחב של מידת החשיפות של נשים לפגיעה גופנית ומינית, של עוצמתה של פגיעה זו, ואף של אפשרות הגעתה להתדיינות במרחב המשפטי. כפי שהמחישה ההצבה של שרידי הידע שנותרו מהפרשה הנוכחית בהקשריה ההיסטוריים, סגירותו היחסית של מקום העבודה והפרטיות שמתמיד אפיינה אותו עושים אותו למושא חיוני למחקר.